

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
факультет соціології
кафедра теорії та історії соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«Вимірювання ціннісних орієнтацій українців у крос-культурних дослідженнях»

Спеціальність: 054 «Соціологія»

Освітня програма: «Соціальні технології»

Освітній рівень: магістр

Кваліфікація: магістр соціології

Виконавець:

Литвинчук Денис Олександрович
студента магістратури

Науковий керівник:

Олійник Оксана Валеріївна,
кандидат соціологічних наук, доцент

Магістерська робота допущена до захисту
рішенням кафедри *методології та методів соціологічних досліджень*

Протокол № 14 від «28» квітня 2020 р.

Зав. кафедри _____ доц. Сидоров М.В.-С.
підпис

Київ 2020

Реєстрація

номер

дата

підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано до захисту

підпис наукового керівника

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка

дата захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ

Литвинчук Д.О. Вимірювання ціннісних орієнтацій українців у крос-культурних дослідженнях

Сучасна соціологія має широкий арсенал інструментів для вимірювання ціннісних орієнтацій. Проте, лише деякі з них можуть бути використані для масштабних крос-культурних порівняльних досліджень. У роботі розкривається потенціал різних модифікацій методики Ш. Шварца, яка використовується в численних дослідженнях такого характеру. Робота поділяється на дві частини: теоретичну та емпіричну. В останній представленні результати аналізу ціннісної структури населення України за даними WVS та ESS. Приділено увагу порівнянню результатів, отриманих в різних дослідженнях та в динаміці, визначені пояснювальні можливості методик.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, крос-культурні дослідження, методика Ш. Шварца

ANNOTATION

Lytvynchuk. D.O. Measuring of value orientations of Ukrainians in cross-cultural research

Modern sociology has a wide arsenal of tools for measuring value orientations. However, only a few of them can be used for large-scale cross-cultural comparative research. This paper reveals the potential of various modifications of Schwartz's method, which is used in numerous studies of this type. The work is divided into two parts: theoretical and empirical. The latter presents the results of the analysis of the value structure of Ukrainians according to WVS and ESS data. Attention is paid to the comparison of results obtained in different studies and in dynamics. The explanatory capabilities of the methods are also defined.

Keywords: value orientations, cross-cultural research, S. Schwartz's method

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. СПЕЦИФІКА ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СОЦІОЛОГІЇ.....	9
1.1. Соціологічна інтерпретація поняття "ціннісні орієнтації"	9
1.2. Досвід дослідження цінностей в соціології: теорія та практика	14
1.3. Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ 2. ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В КРОС-КУЛЬТУРНИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	22
2.1. Специфіка методик для вимірювання цінностей в міжнародних дослідженнях	22
2.1.1. Теоретичні та практичні засади методики Ш. Шварца.....	25
2.1.2. Концепція дослідження ціннісних орієнтацій Р. Інглхарта.....	34
2.2. Висновки до розділу 2	38
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ. АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УКРАЇНЦІВ ЗА МЕТОДИКОЮ Ш.ШВАРЦА У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЦІАЛЬНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ТА СВІТОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ЦІННОСТЕЙ	39
3.1. Програма емпіричного дослідження	39
3.2 Аналіз та основні результати	41
3.3. Висновки до розділу 3	47
ВИСНОВКИ.....	48
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52
ДОДАТКИ.....	57

ВСТУП

Дослідженням ціннісних орієнтацій присвячені сотні робіт видатних та починаючих науковців у сфері соціології, психології та філософії. Тематика цінностей є досить міждисциплінарною, тому існує велика кількість підходів до її вивчення. На перший погляд, за своєю сутністю ціннісні орієнтації переважно є об'єктом досліджень у сфері психології. Дійсно, якщо розглядати цінності як елемент особистісної структури людини, то мова йде про предметне поле психології. Але якщо логіка нашого аналізу буде спрямована на те, щоб шукати ознаки загального в особистому, переходити на рівень соціальних зв'язків, то наше дослідження буде базуватись на теоретичних засадах соціології.

В соціологічних дослідженнях при вивченні цінностей ставляться інші завдання та використовуються інші методи порівняно із психологією. Звичайно, не можна застосовувати однаковий підхід для вивчення ціннісних орієнтацій студентів різних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка та порівняння цінностей населення в різних країнах Європи. Мета, завдання та масштаби таких досліджень абсолютно не піддаються співставленню.

Проведення таких глобальних за масштабом досліджень є одним із сучасних завдань соціології. Останні десятиліття характеризувались наявністю таких світових тенденцій як лібералізм, демократія, толерантність та відкритість. Проте, наразі можемо спостерігати посилення протилежних тенденцій: зміна політики США, заяви деяких країн про бажання вийти зі складу ЄС, посилення націоналістичних рухів у багатьох країнах. Все це посилюється наявністю великої кількості збройних конфліктів, передумов для глобальної економічної та фінансової кризи, тощо. До всіх вищезазначених тенденцій наразі додалась ситуація зі світовою пандемією Covid-19, ізоляцією та закриттям кордонів.

Ціннісні орієнтації – відносно сталий конструкт, як у випадку з особистісними цінностями, так і цінностями на рівні суспільства. Але при цьому, зміни глобальних світових тенденцій можуть впливати на структуру

цінностей, тож завданням соціології є відслідковування цих змін. Яким чином можна досягти виконання цього завдання? Одним із найкращий варіантів є проведення моніторингових крос-культурних досліджень на регулярній основі. Особливістю та однією з ключових вимог до таких досліджень є усталена методологія, завдяки чому можна адекватно порівнювати отримані результати впродовж десятиліть.

В дослідницькій практиці моніторингових порівняльних досліджень наразі використовується декілька основних методик для вимірювання ціннісних орієнтацій. Найбільш показовими є дослідження World Values Survey (WVS) [44], під керівництвом Р. Інглхарта та за використанням його авторської методики, а також European Social Survey (ESS) [20], де використовується одна з модифікацій методики Ш. Шварца. Проте на сьогодні в науковому колі й досі обговорюють та критикують існуючі методи вимірювання на предмет їх недосконалості. Одним із основних недоліків, який зазначають дослідники, є недотримання принципу інваріантності вимірювання, що є ключовою вимогою до інструментарію у дослідженнях такого характеру. Тобто усталеного, визнаного та якісного інструменту для вимірювання ціннісних орієнтацій наразі немає, а наявні методики потребують доопрацювань та модифікацій.

Все це формує **проблему** нашого дослідження – суперечність між активним використанням різних методик для вимірювання ціннісних орієнтацій у крос-культурних дослідженнях та необхідністю перевірки їх пояснювальних можливостей.

Актуальність роботи полягає в тому, що розглянуті нами методики вимірювання ціннісних орієнтацій використовуються у крос-культурних моніторингових дослідженнях вже десятки років і залишаються, по суті, безальтернативними. При цьому, в наукових колах досі йдуть активні дискусії на предмет недосконалості наявних вимірювальних інструментів, проводяться численні аналітичні дослідження, що показують невідповідність між отриманими емпіричними даними та теоретичною моделлю.

Об'єкт – вимірювання ціннісних орієнтацій

Предмет – вимірювання ціннісних орієнтацій українців у крос-культурних дослідженнях

Мета – охарактеризувати методичну специфіку, пізнавальні та пояснювальні можливості основних варіантів методики Ш. Шварца для дослідження ціннісних орієнтацій у крос-культурних дослідженнях.

Завдання:

1. Визначити специфіку дослідження ціннісних орієнтацій в соціологічних дослідженнях
2. Охарактеризувати основні методики для дослідження ціннісних орієнтацій особистості
3. Визначити специфіку дослідження ціннісних орієнтацій у крос-культурних моніторингових дослідженнях (WVS та ESS).
4. Охарактеризувати та порівняти структуру ціннісних орієнтацій українського суспільства на емпіричних даних ESS та WVS.
5. Визначити, який варіант модифікації методики Ш. Шварца найбільш точно відображає теоретичну модель на емпіричних даних.

Отже, дана робота буде орієнтована на детальний аналіз інструментів для вимірювання ціннісних орієнтацій в соціології. Структура роботи передбачає наявність трьох тематичних розділів з логічними переходами між ними.

Перший розділ буде присвячений аналізу теоретичної бази для вивчення цінностей у соціології: історія становлення, визначення поняття, перші методики для вивчення та актуальні інструменти сьогодення.

У другому розділі ми більш конкретно поговоримо про методики, які застосовуються саме у крос-культурних порівняльних дослідженнях. Визначимо основні вимоги до вимірювальних якостей, розглянемо переваги та недоліки методик у дослідженнях такого характеру.

Практична частина роботи міститься у третьому розділі. В ній ми здійснили аналіз та порівняння структури ціннісних орієнтацій українців за методикою Ш. Шварца на основі емпіричних даних різних хвиль дослідження WVS та ESS.

В підсумку, ми зможемо зробити висновок про структуру ціннісних орієнтацій українського суспільства, отриману в результаті використання різних модифікацій методики Ш. Шварца. Порівняємо отримані результати як між хвилями, так і між різними дослідженнями. Перевіримо, наскільки отримані емпіричні дані відповідають теоретичній моделі та визначимо рівень зв'язку між суміжними цінностями.

РОЗДІЛ 1.

СПЕЦИФІКА ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СОЦІОЛОГІЇ

1.1. Соціологічна інтерпретація поняття "ціннісні орієнтації"

Ціннісні орієнтації, як об'єкт наукового вивчення, становлять інтерес для значної кількості наук: психологія, філософія, соціологія, політологія, тощо. Часто дослідження цінностей мають міждисциплінарний характер, оскільки чітко розмежувати предметне поле кожної науки щодо даної тематики буває досить складно.

Розглянемо поняття "цінності" та "ціннісні орієнтації" з точки зору специфіки соціологічного погляду і відповідно визначимо, якими дослідженнями в цій галузі повинна займатись соціологія, які завдання ставити перед собою та намагатись вирішувати їх. Найбільшою складністю є чітке розмежування саме між соціологією та психологією. На перший погляд, все просто та очевидно, оскільки психологія займається дослідженням цінностей в контексті особистості, а соціологія намагається виходити на вищий рівень узагальнення і розглядати цінності на рівні соціальних груп та суспільства в цілому. Проте, проблема полягає в складності відокремлення особистого від загального, від суспільного, складності проведення чіткої межі, де закінчується особисте і починається загальне.

Один із шляхів вирішення цієї проблеми лежить на рівні понятійно-категоріального апарату. Розглянемо різницю між поняттям "цінності" та "ціннісні орієнтації". Часто навіть в науковому дискурсі можна зустріти джерела та авторів, які ототожнюють ці поняття та розглядають їх як взаємозамінні. З такою точкою зору погоджуються далеко не всі. Для прикладу, Л. Антілогова, І. Суріна та І. Попова вважають, що **цінності** – це узагальнені уявлення, які виступають у якості загальних ідеалів та стереотипів індивідуальної та суспільної свідомості, що функціонують як ідеальні критерії оцінки й орієнтації особистості й суспільства. В той час як **ціннісні орієнтації** – це відображення у свідомості людини цінностей, які визнаються ним як загальні світоглядні орієнтири та стратегічні життєві цілі, що формуються на

основі співвіднесення особистісного досвіду з поширеними у соціумі зразками культури [Попова, 1968], [Антилогова, 2003]. Досить просте та зрозуміле розмежування між поняттями робить Б. Ананьев, який зазначає, що **ціннісні орієнтації** – це спрямованість особистості на ті чи інші **цінності** [Ананьев, 1968].

Зарубіжні класики соціології теж розрізняють ці два поняття. Так, на думку Т. Парсонса, **цінності** не є нормами, але при цьому відносяться до нормативних компонентів культури – це нормативні зразки найвищого рівня узагальнення. В той час як **ціннісні орієнтації** – це пов'язані між собою та організовані в систему цінності індивіда чи соціального об'єкта. [Parsons, Shils, 1951]. Схожої точки зору притримується один із послідовників ідей Т. Парсонса, К. Клакхон. В його теорії **цінності** – це усвідомлюване чи неусвідомлюване уявлення індивіда чи групи про бажане, що визначає набір цілей з урахуванням допустимих засобів та способів дії. **Ціннісні орієнтації** – узагальнена концепція природи та місця людини в ній, відношення людини до оточуючих та навколишнього середовища.

Таким чином, з переліку визначень понять "цінності" та "ціннісні орієнтації" від представників різних наукових підходів, можна виділити спільне зерно і врешті-решт визначити специфіку соціологічного дослідження цінностей. Тож, цінності визначаються більшістю дослідників як елементи внутрішньої структури особистості, що представляють собою сукупність певних норм, ідеалів, цілей та допустимих засобів для їх досягнення. Натомість, ціннісні орієнтації розглядаються вченими не просто як внутрішньо-особистісний конструкт, а з точки зору впливу цінностей на соціальну взаємодію та соціальну систему. В цьому випадку, цінності розглядаються в динаміці та в контексті функціонування суспільства.

Тож, можемо констатувати, що соціологічний підхід до вивчення цінностей полягає в тому, щоб розглядати в якості об'єкта саме ціннісні орієнтації. Завданням соціології є аналіз впливу цінностей на функціонування суспільства, яким чином процес соціалізації впливає на формування системи

цінностей. Вихід на найвищий рівень узагальнення в контексті дослідження цінностей, аналіз відмінностей між цінностями різних суспільств, вміння пояснювати причини та прогнозувати наслідки – все це становить предметний інтерес соціології.

Тепер перейдемо безпосередньо до визначення поняття "цінності" та "ціннісні орієнтації" під призмою набуття нових знань в результаті роботи численної кількості дослідників у цій сфері.

У своїх роботах тематики цінностей частково торкалися і раніше, але одними з перших конкретно визначення поняття "ціннісні орієнтації" надали представники чиказької соціологічної школи, У. Томас та Ф. Знанецький. Вони розглядають цінності як "більш або менш точні й формальні правила, за допомогою яких група намагається втримати, регулювати, а також зробити більш поширеними відповідні типи дії для своїх членів" [Добреньков, 1994]. З даного визначення можемо зробити висновок, що вчені розглядали цінності саме як надіндивідуальний конструкт. Тобто значення цінностей актуалізується саме у зв'язці з діями індивіда, а такий підхід відсилає нас до теорії "соціальної дії" М. Вебера.

Визначення, яке визначило вектор розвитку західної соціології до 80-х років ХХ століття, було розроблене представником школи структурного функціоналізму, К. Клакхоном. Ціннісні орієнтації – це уявлення про бажане, яке виражено явно або приховано, є виключно індивідуальним або таким, що характеризує групу. Цінності впливають на вибір наявних способів, засобів та кінцевих цілей дії. Без цінностей індивіди не могли б зрозуміти, чого вони хочуть самі та від оточуючих в особистісному та емоційному плані. Також була б відсутня необхідна міра порядку та єдиної цілі. [Kluckhohn, 1951]

Вартим нашої уваги є також визначення М. Рокіча, незважаючи на те, що його концепція більш спрямована на аналіз цінностей в контексті особистості та суб'єктивного сприйняття, так як сам автор є психологом. Втім, його методикою й понині регулярно користуються в соціологічних дослідженнях. М. Рокіч розділяв поняття "цінності" та "установка", тож цінності – це

довготривале переконання в тому, що певний спосіб діяльності чи життєвий стан є більш прийнятним для індивіда та суспільства, ніж будь-які інші [Rokeach, 1969]. Як бачимо, все одно у визначенні та загалом у розумінні поняття автор не оминув увагою соціальну природу цінностей. Більше того, М. Рокіч розглядає також систему цінностей, під якою він розуміє не просто взаємозв'язок цінностей, притаманних індивіду, а й ієрархічний порядок між ними. Це ключовий елемент теорії дослідника, на якому побудована і його методика для вимірювання цінностей, про яку поговоримо дещо пізніше.

Р. Інглхарт аналізує цінності на рівні культури, при цьому центральним поняттям у його концепції все-таки є культура. Тоді як цінності виступають в якості індикатора, одного з показників, які визначають культуру суспільства. Під культурою автор має на увазі суб'єктивний аспект різних суспільних інститутів: цінності, навички, знання та переконання, котрі були інтерналізовані членами суспільства в якості доповнення до зовнішніх систем примусу. Р. Інглхарт аналізує, наскільки культурні орієнтації пов'язані із зовнішніми соціальними інститутами. Важливий висновок, який зробив автор разом зі своєю командою, ґрунтується на результатах моніторингового порівняльного дослідження World Values Survey, яким безпосередньо керує Р. Інглхарт. Дослідники виявили, що зміна цінностей та культури тісно пов'язана зі зміною рівня економічного розвитку та модернізацією [Inglehart, 1977].

Наразі одним із найбільш визнаних та актуальних є погляд на цінності ізраїльського вченого - Ш. Шварца. Його визначення, по суті, є комплексним та всеохоплюючим – автор проаналізував теоретичний доробок інших вчених, вивів загальні положення, відредагував та додав певні положення згідно зі своєю теорією. Дослідник пропонує науковій спільноті тезове визначення, в якому охарактеризовані основні положення ціннісної теорії [Schwartz, 1992]:

- Цінності виступають в якості переконань. Характер цих переконань не об'єктивний, а змішаний з почуттями та емоціями.
- Цінності – це набір ключових цілей людини та сукупності інструментів, засобів та образу поведінки, що сприяє досягненню цих цілей

- Цінності не обмежені певними конкретними діями чи ситуаціями, тобто вони є трансцендентними
- Цінності виступають як стандарти, ідеали та норми для поведінки чи оцінки вчинків, подій чи інших людей.
- Цінності впорядковані між собою за критерієм важливості і таким чином утворюють впорядковану ціннісну систему

Незважаючи на те, що існує величезна кількість визначень поняття "цінності", основні з яких ми вказали та охарактеризували, в межах наукової спільноти все одно немає єдності та однозначної позиції стосовно цього. Це не можна назвати проблемою, оскільки це стимулює науковий процес та дискусію, в межах якої з'являються нові ідеї, теорії та концепції, які можуть знайти своє продовження та підтвердження в конкретних емпіричних дослідженнях.

Розробка комплексного визначення ціннісних орієнтацій, яке влаштувало б переважну більшість дослідників, є майже нездійсненною місією. Тому що поняття цінностей є надто розмитим та широким, щоб поставити його в певні рамки. В будь-якому випадку, формулювання цього поняття буде залежати від точки зору дослідника, від предметної специфіки конкретного дослідження. На прикладі робіт різних вчених ми побачили, що можна розглядати як цінності-предмети (Томас, Знанецький), так і цінності-установки (Олпорт), як цінності-уявлення (Клакхон), так і цінності-переконання (Рокіч).

Тож, в даному розділі ми визначили предметну специфіку соціологічних досліджень ціннісних орієнтацій, дали визначення цьому поняттю та охарактеризували його особливості. В наступній частині розділу ми детальніше поговоримо про досвід вивчення ціннісних орієнтацій та конкретні результати, які були досягнуті в результаті досліджень різних вчених. Поговоримо про методики для вимірювання цінностей, як ті, що використовувались раніше, так і актуальні наразі.

1.2. Досвід дослідження цінностей в соціології: теорія та практика

Як ми вже зазначали у попередній частині даного розділу, на вектор дослідження ціннісних орієнтацій у соціології суттєво вплинули дослідження психологів. В результаті, в соціологічних дослідженнях цінностей науковці не могли уникати виміру на індивідуальному рівні.

Суттєвий вплив на комплексний підхід соціологів справили дослідники у сфері антропології. Саме ці дослідження сформували інший вимір цінностей – культурний. В даному випадку питання предметної сфери соціології та антропології не стоїть так гостро, оскільки антропологи не займались безпосередньо дослідженням ціннісних орієнтацій. Основний фокус їх досліджень був спрямований на аналіз відмінностей в різних культурах, а цінності виступали лише одним із індикаторів таких відмінностей. Взагалі, досвід проведення таких антропологічних досліджень був взятий за основу при проведенні перших крос-культурних соціологічних досліджень ціннісних орієнтацій [Руднев, 2009].

Звичайно, не всі дослідники цілком притримувались комплексного підходу до вивчення цінностей і робили більший акцент на один із вимірів: чи то індивідуальний, чи то культурний. Таким чином було умовно сформовано два підходи до вивчення ціннісних орієнтацій: структурно-змістовний, представниками якого є Г. Хофстеде, Ф. Тромпенаарс, Ш. Шварц, Г. Тріандіс, а також структурно-енергетичний, представники – М. Рокіч, Р. Інглхарт, К. Вельцель.

Представники структурно-змістовного підходу притримуються позиції, що на культурному рівні ціннісні орієнтації є стійким конструктом та важко піддається змінам в межах одного покоління. Зміни відбуваються поступово, певні стрибки можуть відбуватись в умовах кардинальних змін на кшталт зміни державного ладу, державний переворот, техногенна катастрофа, тощо [Triandis, 1995]. Більшість прихильників структурно-змістовного підходу займались розробкою універсальних моделей цінностей, які були б стійкими до культурних відмінностей.

Структурно-енергетичний підхід передбачає дотримання класичного уявлення про стійкість ціннісної структури на культурному рівні, проте на індивідуальному рівні можуть зазнавати змін протягом життя індивіда. Відповідно дослідження представників даного підходу зазвичай були спрямовані на пошук факторів впливу на зміну особистісних цінностей. Наприклад, М. Рокіч відзначав значний вплив засобів масової інформації, а Р. Інглхарт в основу своєї концепції ставив твердження про зміну ціннісної структури внаслідок покращення економічного стану.

Перейдемо тепер до стислого огляду процесу розвитку знань про ціннісні орієнтації у соціології шляхом аналізу основних методик для вимірювання цінностей та теоретичних положень їх авторів. Одним із перших розробників методики для емпіричного вимірювання ціннісних орієнтацій був Г. Олпорт.

Теоретичним підґрунтям для його "Тесту дослідження цінностей" була робота Е. Шпрангера "Типи людей". В даній роботі виділяється шість типів особистості, які виступають в якості ідеальних типів: теоретичний, економічний, естетичний, соціальний, політичний та релігійний. Г. Олпорт двічі вносив корективи до своєї концепції і в результаті спільної роботи з П. Верноном та Г. Ліндзеем йому вдалось якісно відредагувати методику [Allport, 1961]. Сутність методики досить проста, для кожного типу особистості, які виділяв Е. Шпрангер, виділена одна визначальна для конкретного типу цінність:

1. Корисність – для економічного типу
2. Форма чи гармонія – для естетичного типу
3. Відкриття істини – для теоретичного типу
4. Любов до людей – для соціального типу
5. Єдність – для релігійного типу
6. Влада – для політичного типу

Процедура проведення даного тесту передбачає ранжування даних цінностей в порядку їх значимості для респондента і таким чином формується певний ціннісний профіль для конкретної людини. Серед переваг тесту можна

виділити його високу надійність та конструктивну валідність. Проте суттєвим обмеженням є такий вузький перелік цінностей, що забезпечує виключно поверхневий аналіз ціннісної структури особистості. При цьому варто зазначити, що даний тест тривалий час залишався безальтернативним інструментом для вимірювання ціннісних орієнтацій.

В якості теоретичного підґрунтя для своєї методики К. Клакхон виділяє три групи культурних цінностей: "людина-природа"; "людина-людина"; "про природу і про людину". Автор вважав, що саме такими групами можна охарактеризувати ціннісну структуру різних суспільств. Пропонуємо список індикаторів, що представлені у вигляді дихотомій, для кожної групи цінностей:

Людина-природа

- Визначеність - невизначеність в світі
- Природа єдина – множинна
- Природа зла – добра

Людина-людина

- Егоїзм – альтруїзм
- Автономність – залежність
- Активність - пасивність

Про людину та про природу

- Якість – кількість
- Загальне – специфічне

Даний підхід має багато спільного з теорією Т. Парсонса і був розвинутий та модифікований Ф. Клакхон та Ф. Стродтбеком [Kluckhohn, Strodtbeck, 1961]. Вони зробили методику компактнішою, конкретизували та удосконалили формулювання запитань та шкалу вимірювання. Тож, автори виділяють п'ять основних питань для вимірювання цінностей, перші чотири з яких використовують для досліджень в різних культурних середовищах:

1. Яке ставлення людини до природи?

Підпорядкування природі – гармонія з природою – підкорення природи

2. Який часовий фокус життя людини?

Минуле – теперішнє – майбутнє

3. Яка модальність людської активності?

Існувати – ставати – діяти

4. Яка відношення людини до оточуючих?

Підкорення – співпраця - автономність

5. Який характер людської природи?

Злий – нейтральний – суміш добра і зла – добра

Безпосередньо в опитувальнику дані питання вирішуються через набір життєвих ситуацій, де респонденту дають варіанти його подальших дій в конкретній ситуації. Наприклад, одне із питань анкети, за допомогою вимірюють ставлення респондента до природи, звучить так:

Якщо я захворію, то...

А. Лікарі знайдуть спосіб вилікувати мене (підкорення природи)

Б. Я повинен жити правильно, тоді не захворію (гармонія з природою)

В. Я нічого не можу з цим вдіяти, залишається змиритись (підпорядкування природі)

Даючи оцінку даній методиці знову можемо констатувати, що на свій час вона була досить проривною та інноваційною. Зараз, звичайно, її практично не використовують, хоча загалом такий підхід знайшов своїх послідовників, особливо серед антропологів.

Одним із таких послідовників є Ф. Тромпенаарс, який будував свою концепцію на основі робіт Т. Парсонса, Ф. Клакхон та Ф. Стродтбека. Унікальність його методики в тому, що це один із рідкісних випадків, коли роботи Т. Парсонса використовуються в емпіричному дослідженні, а не залишаються просто теорією [Trompenaars, Hampden-Turner, 1998]. Тож, методика Ф. Тромпенаарса ґрунтується на семи ключових ціннісних дилемах:

1. Універсалізм – партикуляризм
2. Досягнуте – визначене
3. Орієнтація на себе – орієнтація на інших
4. Афективність – нейтральність

5. Специфічність – дифузність
6. Зовнішнє – внутрішнє
7. Минуле – теперішнє – майбутнє

Дана методика отримала значну кількість критичних зауважень. Серед основних проблем відзначають низьку якість вимірювального інструменту, оскільки він характеризується високою нерівномірністю. В рамках вимірювання використовується більше чотирьох шкал, які досить складно піддаються коректному порівнянню та співставленню. Г. Хофстеде присвятив свою критичну статтю перевірці даного підходу і виявив, що лише два виміри з семи можуть вважатись валідними [Hofstede, 1996].

Одним із перших вчених, кому вдалось здійснити дослідження ціннісних орієнтацій за допомогою формалізованого інструментарію на репрезентативній вибірці, став М. Рокіч. В сфері його дослідницьких інтересів в контексті цінностей було дослідження зв'язку між соціально-поведінковими змінними та ціннісними орієнтаціями. Автор чітко розмежовує два типи цінностей [Корж, 2011]:

1. Термінальні цінності – так звані цінності-цілі, які виступають у формі переконань, що та чи інша мета є достатньо значущою щоб прагнути її досягти.
2. Інструментальні цінності – так звані цінності-засоби, які виступають у формі переконань, що в процесі досягнення мети допустимими та пріоритетними є ті чи інші дії.

Таким чином, бачимо комплексний підхід автора до трактування поняття цінностей. Значна кількість дослідників до цього розглядала цінності лише з точки зору одного з цих типів, тоді як М. Рокіч зумів структурно обґрунтувати наявність двох цих типів.

Також автор виділяє два типи факторів, які впливають на формування, розвиток та зміну ціннісних орієнтацій особистості [Райе, 2000]:

- Внутрішні фактори – деякі соціально демографічні характеристики (стать, вік); особливості темпераменту та вроджені здібності

- Зовнішні фактори – об'єкти мікросередовища такі як приналежність до певних соціальних та референтних груп, а також макросередовища – система соціальних ролей, соціальні інститути, засоби масової інформації, тощо.

Переходячи безпосередньо до особливостей методики, варто зазначити, що на відміну від методик попередників, інструментарій опитувальника М. Рокіча відрізнявся компактністю та лаконічністю. Він містив два списки по 18 цінностей в кожному, для термінальних та інструментальних цінностей відповідно. Респондентам необхідно було в межах списку з цих 18 цінностей здійснити процедуру їх ранжування в порядку значимості цих цінностей для них [Rokeach, 1973].

Такий підхід дозволяє уникнути деяких проблем, які притаманні опитувальникам, в яких кожній цінності респонденту потрібно поставити оцінку за заданою шкалою. Перш за все, це дозволяє уникнути проблемі тенденційності відповідей, коли деяким респондентам притаманно використовувати тільки крайні позначки шкали, в той час як інші навпаки звикли працювати "в центрі". Також це суттєво спрощує процедуру подальшого аналізу.

Але звичайно, методика містить і значний ряд недоліків. По-перше, критики відзначають, що список з 18 цінностей не є вичерпним, крім того обґрунтованість внесення саме такого переліку знаходиться під великим питанням. Проблеми виникають не лише з теоретичною обґрунтованістю, а й безпосередньо стосуються процедури вимірювання. Процедура ранжування не враховує реальної дистанції між рівнем значущості цінностей. Зазвичай, значущими є перших 3-5 цінностей з переліку та останні 2-4, як показник протилежних поглядів. Тоді як цінності, що опинились всередині внаслідок проведення ранжування, зазвичай не відрізняються для респондента своєю значимістю. В той час як в аналізі ця різниця буде відображатись на 3-5 позначок.

Але в будь-якому випадку методика користується значним попитом і на сьогодні, оскільки має цілий ряд суттєвих переваг: лаконічність, економність,

зручність як проведення, так і аналізу, універсальність та гнучкість. В такому разі виникає питання, чому дана методика не стала розповсюдженою саме в порівняльних крос-культурних дослідженнях. Причина надзвичайно проста і полягає в тому, що методика не пройшла перевірку на еквівалентність в різних культурних середовищах. Перевірку на валідність методика М. Рокіча пройшла лише в США, тоді як її застосування для інших країн потребувало суттєвих модифікацій.

В результаті, застосування методика М. Рокіча є актуальним на рівні національних та регіональних досліджень. У місцевих науковців є можливість адаптувати методику, враховуючи регіональну, культурну та мовну специфіку. Наприклад, адаптацією методика в СРСР в 70-ті роки займались А. Гоштаутас, А. Семенов та В. Ядов. В результаті, перелік термінальних цінностей був суттєво відредагованих, а даний варіант адаптації методика досі є актуальним в країнах пострадянського простору [Ядов, 2013].

1.3. Висновки до розділу 1

Незважаючи на міждисциплінарний характер тематики дослідження цінностей, соціологічний погляд на цю проблему має свою специфіку. Вона полягає в тому, що в дослідженнях основний акцент і фокус варто робити на соціальній природі цінностей: як вони формуються, під впливом яких соціальних факторів перебувають, за рахунок чого зазнають змін, як впливають на процес соціальної взаємодії і таке інше.

Ще однією специфічною рисою соціологічних досліджень цінностей є прагнення вийти на вищі рівні узагальнення, тобто розглядати ціннісні орієнтації не в контексті особистості, а соціальної групи, когорти, суспільства чи культури.

Для виконання таких завдань наука повинна мати у своєму арсеналі міцне підґрунтя у вигляді деталізованої та чіткої теорії, набір якісних інструментів для вимірювання та збереження зв'язку між теоретичною моделлю та емпіричними даними. Починаючи з 30-х років минулого століття, в цьому напрямку здійснено величезний обсяг роботи такими вченими, як Г. Олпорт,

К. Клакхон, Ф. Клакхон, Ф. Стродтбек, Г. Триандіс, Г. Хофстеде, Ф. Тромпенаарс, М. Рокіч, К. Вельцель, Р. Інглхарт, Ш. Шварц, В. Ядов та багатьма іншими.

РОЗДІЛ 2.

ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В КРОС-КУЛЬТУРНИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

2.1. Специфіка методик для вимірювання цінностей в міжнародних дослідженнях

В попередньому розділі ми розглянули значну кількість інструментів для вимірювання ціннісних орієнтацій. Розглянуті методики об'єднує те, що всі вони або були актуальними певний час в минулому, або орієнтовані на вивчення структури цінностей в рамках дослідження національного, навіть переважно регіонального масштабу.

Існує цілий ряд причин, за якими дані методики не можуть використовуватись у сучасних крос-культурних порівняльних дослідженнях. Перша причина полягає в тому, що на зміну старим інструментам для вимірювання приходять нові, більш удосконалені, які показують вищі показники якості вимірювання. Це логічний та звичайний елемент наукового процесу, коли на основі фундаменту, закладеного одними вченими, інші будують свою теорію, модифікують та удосконалюють наявні інструменти [Троцук, 2015].

Друга основна причина, яка унеможливорює використання тих чи інших вимірювальних інструментів, - невідповідність вимогам та специфіці крос-культурних порівняльних досліджень. Варто детальніше охарактеризувати дані вимоги перед тим, як перейти до аналізу двох актуальних та найбільш визнаних методик для досліджень такого характеру.

Тож, одна з ключових вимог до вимірювального інструменту в міжнародних дослідженнях – **інваріантність вимірювання**. Термін "інваріантність" у науковій літературі часто використовується як синонімічний до "еквівалентності". Суть інваріантності вимірювання полягає в тому, щоб вимірювальний інструмент був стійким до зовнішніх факторів. До таких факторів відносяться лінгвістичні, культурні, мовні та інші відмінності в країнах, які аналізуються в межах порівняльного дослідження. Ідеальний

вимірювальний інструмент має відповідати вимогам інваріантності вимірювання на трьох рівнях:

1. Конфігураційна інваріантність – подібність факторних навантажень для різних вибірок, в різних країнах. Якщо отримані емпіричні дані загалом відображають теоретичну модель, тобто кількість та структура факторів в різних країнах є подібною, вважається що інструмент відповідає вимогам конфігураційної інваріантності. Це свідчить про те, що методика є відносно стійкою до різних соціокультурних умов.
2. Метрична інваріантність – показник, який свідчить про те, що в різних культурних середовищах респонденти однаково використовують певні пункти шкали. Дотримання цієї умови забезпечує однакове розуміння пунктів шкали для різних суспільств.
3. Скалярна інваріантність – стосується порівняння середніх значень в різних країнах. Показує, на скільки однаковими є абсолютні значення шкали для різних вибірок. показник, що свідчить про ідентичність абсолютних значень шкали для різних вибірок.

Існують різні методи перевірки вимірювального інструменту на відповідність вимогам інваріантності, основні з яких пропонуємо розглянути детальніше. Базовою та фундаментальною є процедура проведення *конфірматорного факторного аналізу*. В результаті, можна визначити, наскільки теоретична модель чи будь-які попередньо сформовані гіпотези підтверджуються на емпіричних даних. Для перевірки конфігураційної інваріантності необхідно, щоб на різних вибірках в різних країнах модель демонструвала нормальні показники якості вимірювання. До таких показників відносяться: CFI (порівняльний індекс відповідності), NFI (нормований індекс відповідності), RMSEA (середня квадратична помилка апроксимації), тощо [Жуленьова, 2017].

За допомогою аналогічного методу можна перевірити рівень метричної та скалярної інваріантності. В першому випадку, потрібно зафіксувати подібність

факторних навантажень в різних країнах, тоді як в другому випадку варто звернути увагу ще й на рівність констант.

Варто зазначити, що досягти абсолютної інваріантності дуже складно, особливо це стосується метричної та скалярної інваріантності. Тут зазвичай доводиться мати справу з частковою еквівалентністю, коли більшість параметрів задовольняють умову рівності для різних вибірок, загальна структура збігається, але присутні певні аномалії та виключення.

Ще одним розповсюдженим методом перевірки інваріантності вимірювання є *багатовимірне шкалювання*. Цей метод постійно застосовується в роботах розробника одної з найбільш поширених методик для вимірювання цінностей, Шалома Шварца. При внесенні будь-яких змін та модифікацій до своєї базової методики, автор завжди користувався даним методом. Процедура проведення багатовимірного шкалювання передбачає, що змінні-індикатори розміщуються в двовимірному просторі для подальшого проведення аналізу.

Варто зазначити, що іноді застосовуються не тільки математичні розрахунки та статистичні операції. *Когнітивне інтерв'ю* – один із нестандартних методів перевірки інваріантності вимірювання. Його сутність полягає в тому, що з респондентом проводять додаткове опитування, в ході якого визначають, як вони зрозуміли ті чи інші запитання та як виглядають відповіді на них саме в інтерпретації респондента. Далі проводиться стандартна процедура аналізу результатів такого додаткового інтерв'ю і робляться відповідні висновки щодо відсутності суперечностей та подвійного сенсу у формулюваннях запитань та відповідей анкети [Руднев, 2013].

Перейдемо до другої важливої вимоги до вимірювальних інструментів у крос-культурних порівняльних дослідженнях – **лаконічність та стислість**. Зазвичай, у дослідженнях такого характеру блок для вимірювання цінностей є лише одним з численних інших тематичних блоків. Враховуючи, що такі опитування і так займають досить тривалий проміжок часу респондента, немає можливості використовувати громіздкі методики. Таким чином, непридатними також вважаються методики, які передбачають складну процедуру проведення

опитування. Це одна з основних причин, чому в таких дослідженнях не використовується методика Рокіча, яка передбачає процедуру ранжування цінностей.

Навіть визнана та актуальна в крос-культурних дослідженнях методика Ш. Шварца використовується лише частково у формі портретного опитувальника, ще й у скороченому вигляді. Так, наприклад, у ESS кількість питань портретного опитувальника становить 21, тоді як у WVS взагалі обмежились 10 питаннями. В свою чергу, це викликає ряд проблем, на яких вже тривалий час наголошують критики. Конкретніше про ці проблеми ми поговоримо у наступній частині даного розділу. Там ми детальніше заглибимось в аналіз двох найбільш актуальних методик, двох основних підходах до вимірювання цінностей в порівняльних крос-культурних дослідженнях. Мова йде про методики Ш. Шварца та Р. Інглхарта відповідно.

2.1.1. Теоретичні та практичні засади методики Ш. Шварца

Одним з найбільш обґрунтованих, визнаних та комплексних підходів до вивчення ціннісних орієнтацій є підхід Ш. Шварца. Вчений поставив перед собою дуже амбіційну та складну задачу – розробка моделі цінностей, яка була б універсальною для різних культур. Незважаючи на подальшу роботу з модифікації та удосконалення своєї методики, на існуючі проблеми та критику, можна сказати, що автор впорався зі своїм завданням. Далі ми спробуємо розібратись, в чому полягають переваги даної методики, що вирашно виділяє її серед інших, а в чому вона вважається недосконалою.

Теоретичні принципи

Ключова теза, навколо якої побудована вся теоретична модель Ш. Шварца, - універсальність базових людських цінностей. Автор стверджує, що для будь-якої культури, в будь-якій країні притаманний універсальний набір базових цінностей і завдання полягає в тому, щоб правильно сформулювати цей набір. Однією з проблем загальної ціннісної теорії була відсутність загальновизнаної концепції, узагальненого визначення та окреслення структури цінностей. Ш. Шварц практично вирішив цю проблему, так як його теорія

базується на даних попередніх досліджень, автор ознайомився з усіма теоріями вчених, які працювали в межах даної теми до нього. І як ми побачимо далі на численних прикладах, дослідник частково перейняв перевірені та працюючі принципи від інших вчених.

Найбільший вплив на теорію Ш. Шварца справила робота М. Рокіча. Ш. Шварц підтримував позицію щодо наявності термінальних та інструментальних цінностей, розумів необхідність формування адекватного переліку цих цінностей. За основу своїх перших досліджень він брав саме список цінностей з методики М. Рокіча, проте, суттєво розширений.

Однією з інновацій, введених саме Ш. Шварцем, було проведення аналізу на двох принципово різних рівнях: культурному та індивідуальному. До цього дослідники працювали переважно в межах одного рівня або використовували ідентичну теоретичну модель для обох рівнів.

Ще однією вагомою перевагою теорії Ш. Шварца є деталізована концепція багаторівневої ціннісної структури. Ключовою одиницею даної структури є так звані мотиваційні типи, в базовій версії своєї методики автор виділяє 10 таких типів. Безпосередньо в опитувальнику кожен мотиваційний тип вимірюється за допомогою ряду питань-індикаторів. Пропонуємо детальніше ознайомитись з переліком та характеристиками кожного мотиваційного типу [Карандашев, 2004]:

1. **Влада** – бажання досягти соціального статусу чи престижу, контролю та домінування в рамках соціальної системи
2. **Досягнення** – здобуття успіху та соціального схвалення через прояв компетентності згідно з соціальними стандартами.
3. **Гедонізм** – досягнення насолоди та задоволення від життя
4. **Стимуляція** – прагнення до новизни, гострих вражень, нових відчуттів та глибоких переживань. В основі цінності лежить біологічна потреба організму в різноманітті для підтримання рівня активності.
5. **Самостійність** – незалежність у способі дій, мисленні, творчої та дослідницької діяльності.

6. **Універсалізм** – захист благополуччя оточуючих та довколишнього середовища, розуміння та терпимість
7. **Доброта** – соціальна версія цінності Універсалізм. Орієнтація на благополуччя людей зі свого оточення, друзів та близьких
8. **Традиції** – повага, прийняття та повага до звичаїв та норм, які сформувались в культурному середовищі.
9. **Конформність** – слідування соціальним очікуванням, стримування та протидія всьому, що може зашкодити іншим.
10. **Безпека** – дотримання стабільності суспільства, відносин, важливість особистої безпеки для себе та оточення.

В свою чергу, мотиваційні типи на наступному рівні формують 4 ціннісні виміри, які утворюють дві біполярних ціннісних осі: Відкритість до змін – Консерватизм; Самоствердження – Самовизначення. Поєднання цінностей виміру Самоствердження та Відкритості до змін на противагу Самовизначенню та Консерватизму формує іншу біполярну вісь: Особистісний фокус – Соціальний фокус. Якщо ж поєднати цінності Самоствердження та Консерватизму проти Самовизначення та Відкритості до змін отримаємо таку вісь: Самозахист – Зростання та розвиток.

Виникає питання, як можна поєднувати ціннісні виміри в різних варіаціях, виходить що структура зовсім нестійка? Пояснення криється ще в одному ключовому принципі теорії Ш. Шварца – принцип кругового мотиваційного континууму. Пропонуємо наочну демонстрацію розміщення мотиваційних типів та ціннісних вимірів у круговому континуумі:

Рис. 2.1

Така гнучкість в інтерпретації структури цінностей за Ш. Шварцом пояснюється принципом взаємодії цінностей всередині кругового континууму. Згідно з цим принципом, мотиваційні типи та ціннісні виміри, які знаходяться поряд, перебувають у зв'язку. В той час як мотиваційні типи та виміри, що знаходяться на протилежних сторонах круга – є протилежними та вступають в конфлікт. Саме на основі такої теоретичної моделі і був створений опитувальник для вимірювання і аналізу ціннісної структури в емпіричних дослідженнях.

Опитувальник

Базова версія опитувальника була розроблена з двох концептуальних частин, які відрізняються за процедурою проведення:

1. Ціннісний опитувальник Шварца (SVS)

2. Портретний опитувальник (PVQ)

Опитувальник SVS містить два переліки слів, що характеризують у сумі 57 цінностей. Один перелік для вимірювання термінальних, другий – інструментальних цінностей. В якості запитання респонденту пропонується

оцінити рівень значимості кожної цінності як важливого принципу в його житті. Використовується шкала від -1 до 7, відповідно чим вищий бал – тим важливішою є цінність для респондента.

Опитувальник PVQ містить 40 описових характеристик особистості, кожна з яких відповідає одному з 10 мотиваційних типів. В якості запитання респонденту пропонується оцінити, наскільки описана людина схожа на нього за шкалою з 5 позицій: від "дуже схожий на мене" до "зовсім не схожий на мене".

Варто відзначити ще одну інновацію методики Ш. Шварца, тепер вже на рівні вимірювання. В той час як в інших методиках застосовувалась звичайна шкала Лайкерта, у своїй методиці Ш. Шварц застосовує асиметричну шкалу, що дозволяє фіксувати "негативні цінності", тобто ті, що є повністю протилежними до цінностей респондента [Schwartz, 1992].

Після проведення польового етапу, отримані дані аналізуються наступним чином: з опитувальника SVS вираховуються середні бали відносно кожної цінності і потім результати по двом спискам цінностей додаються. В той час як відповіді по опитувальнику PVQ перекодовуються згідно з інструкцією, де відповіді "зовсім не схожий на мене" присвоюється значення "-1", а "дуже схожий на мене" – "4". Далі вже аналіз виводиться на рівень мотиваційних типів, ціннісних вимірів та біполярних осей.

Адаптації методики

Варто зазначити, оскільки Ш. Шварц одразу планував розробку методики для вимірювання універсальних цінностей для різних культур, базова версія методики одразу розроблялась із урахуванням цієї специфіки. Розробка відбувалась одразу на двох мовах: англійська та іврит, щоб уникнути залежності від однієї базової мови.

Автор методики був вкрай зацікавленим в адаптації своєї методики, тому розсилав базовий варіант дослідникам в різних країнах, які в свою чергу готували переклад на своїй мові. На цьому робота не завершувалась, готовий варіант відправляли назад Ш. Шварцу для здійснення процедури зворотного

перекладу, іноді навіть одразу і на англійську, і на іврит. В підсумку, адаптований варіант затверджувався або вносились відповідні правки.

Далі, внаслідок проведення масштабного дослідження в 54 країнах, отримані дані були проаналізовані на предмет відповідності між теоретичним та реальним змістом ціннісної структури. Застосовуючи процедуру багатовимірного шкалювання, була підтверджена універсальність 10 мотиваційних типів, а 45 цінностей зі списку з 57 показують достатній рівень еквівалентності змісту для різних культур [Schwartz, 1992]. Таким чином було отримано:

1. Валідизований інструмент для вимірювання ціннісних орієнтацій в різних культурних середовищах.
2. Всебічний, практично універсальний набір ціннісних типів для вивчення індивідуальних відмінностей.

Це поклало старт активному використанню даної методики на всіх рівнях, включаючи масштабні порівняльні крос-культурні дослідження. Враховуючи специфіку таких досліджень, про яку ми зазначали в попередній частині даного розділу, в такому вигляді методика не могла бути застосована. Вона потребувала скорочення та спрощення при максимальному збереженні якості вимірювання. Таким чином почались численні модифікації базової методики.

PVQ-21

Одна з найбільш поширених модифікацій базової методики Ш. Шварца, яка була розроблена для використання в рамках Європейського соціального дослідження (ESS), передбачає застосування лише другої частини, портретного опитувальника, в скороченому вигляді. Замість 40 питань-індикаторів в даній версії використовується 21 запитання для вимірювання тих самих 10 мотиваційних типів.

Дана модифікація дозволила запустити процес вимірювання цінностей країн Європи в рамках регулярного моніторингу. Таким чином, з'явилась можливість не просто порівнювати цінності в рамках зрізу між країнами, а й

спостерігати за динамікою їх змін. Це дуже суттєво розширило можливості для аналізу та досліджень.

Але не обійшлося і без появи проблем. На перший погляд, здається очевидним, що зменшення кількості питань-індикаторів та незмінності теоретичної моделі, призведе до появи суперечностей між емпіричними даними та теоретичною моделлю. Так і сталось, значна кількість дослідників почала звертати на це увагу та критикувати модифіковану версію методики. Окрім простої критики, звичайно, були і пропозиції по виходу із даної ситуації.

В період 2006-2008 років проводиться серія досліджень Е. Давидова, в рамках яких вивчається інваріантність вимірювання цінностей за даною методикою і в результаті вчений приходить до висновку, що доцільно виділяти тільки 7 мотиваційних типів. Дана гіпотеза отримала свій розвиток і згодом виходить робота Е. Давидова, П. Шмідта і Ш. Шварца, в рамках якої були внесені зміни до теоретичної моделі [Davidov, 2008]. Було вирішено здійснити укрупнення наступних мотиваційних типів:

1. Універсалізм та Доброта
2. Досягнення та Влада
3. Конформність та Традиція

В теорії, рішення про виділення семи мотиваційних типів виглядало логічно та вдало. Оскільки питань-індикаторів було 21, згідно з однією із вимог до проведення конфірматорного факторного аналізу, має бути хоча б 3 індикатори для одного фактору. Але проблема полягала в тому, що в оновленій моделі деякі фактори тепер містили 5 запитань-індикаторів, а деякі лише 2.

Подальші аналітичні дослідження різних вчених показали, що така зміна призвела тільки до погіршення зв'язку між теоретичною моделлю та емпіричними даними. За даними одного з таких досліджень, новоутворений мотиваційний тип "Піклування про людей і природу" (Універсалізм + Доброта), показує різні результати в різних країнах при однаковому значенні цінності Універсалізм. Спричинено це тим, що ставлення до екологічних проблем в

порівнюваних країнах суттєво відрізнялось, що і вплинуло на появу таких протирічч [Sarıs, 2013].

Після цього, зміни "відкотили" назад і методика в ESS з того часу не змінювалась. Проте такі дослідження змусили автора методики замислитись над необхідністю розробки інструменту, який відповідав би сучасним вимогам наукової спільноти.

PVQ-57

У зв'язку з тим, що базовий варіант методики був непридатним для використання у крос-культурних дослідженнях, а модифікація PVQ-21 не завжди демонструвала задовільні показники якості вимірювання, Ш. Шварц зайнявся оновленням методики.

Це можна назвати не просто зміною інструментарію, оскільки теоретична модель також зазнала змін. Оновлений варіант передбачав наявність 57 запитань в опитувальнику, за допомогою яких вимірюються 19 мотиваційних типів [Schwartz, 2012]. Мотиваційні типи з базової теорії були взяті за основу оновленої методики, частково змінені та доповнені. Пропонуємо вашій увазі оновлений список та коротку характеристику кожного мотиваційного типу:

Таблиця 2.1

Самостійність-Думки	Свобода розвивати власні ідеї і здібності
Самостійність-Дії	Свобода визначати власні дії
Стимуляція	Прагнення до новизни і змін
Гедонізм	Прагнення до задоволення та насолоди
Досягнення	Досягнення успіху у відповідності з соціальними стандартами
Влада-ресурси	Вплив за допомогою здійснення контролю над людьми
Влада-домінування	Вплив за допомогою контролю над матеріальними і соціальними ресурсами
Репутація	Захист і вплив за допомогою підтримки публічного іміджу та уникнення приниження
Особиста безпека	Безпека безпосереднього оточення

Соціальна безпека	Безпека і стабільність суспільства в цілому
Традиція	Підтримка та збереження культурних, сімейних або релігійних традицій
Конформізм-Правила	Дотримання правил, законів і формальних зобов'язань
Міжособистісний конформізм	Уникнення заподіяння шкоди або засмучення іншим людям
Скромність	Визнання незначності існування однієї людини в круговерті життя
Доброзичливість-Надійність	Прагнення бути надійним і заслуговувати довіри членів групи
Доброзичливість-Турбота	Відданість групі і благополуччю її членів
Універсалізм-Турбота про інших	Прагнення до рівності, справедливості і захисту всіх людей
Універсалізм-Турбота про природу	Збереження природного середовища
Універсалізм-Толерантність	Ухвалення і розуміння тих, хто відрізняється від тебе

Таким чином, в оновленій версії було дотримано вимогу наявності 3 запитань-індикаторів для 1 мотиваційного типу. Наразі дана модифікація проходить активну адаптацію в різних країнах світу і показує загалом хороші результати. В Росії адаптацією методики займалися Т. Бутенко, Д. Седова та А. Липатова, в Україні вже теж були проведені дослідження із застосуванням оновленої методики. Так, наприклад, К. Нагорняк виявила, що оновлена методика демонструє хороші показники внутрішньої узгодженості, а отримані емпіричні дані частково відображають теоретичну структуру факторів [Нагорняк, 2017].

В підсумку можна сказати, що методика Ш. Шварца стала справжнім проривом у сфері вимірювання цінностей. Це перша методика з таким фундаментальним теоретичним обґрунтуванням та такими високими показниками якості вимірювання. Завдяки наявності такого інструменту наразі можемо бачити велику кількість тематичних досліджень ціннісних орієнтацій всіх рівнів та масштабів. В даній частині розділу ми згадали не всі знакові

модифікації методики Ш. Шварца, оскільки про опитувальник PVQ-WVS ми детальніше поговоримо в наступній частині розділу.

2.1.2. Концепція дослідження ціннісних орієнтацій Р. Інглхарта

Ще одним визначним дослідником в контексті сучасних крос-культурних досліджень ціннісних орієнтацій є Р. Інглхарт. Вже більше 40 років автор досліджує цінності на рівні різних культур. Завдяки ініційованому ним же Всесвітньому дослідженню цінностей (WVS), ми можемо не просто відслідковувати динаміку зміни структури цінностей та порівнювати отримані результати, а й знаходити зв'язок між цими змінами та різноманітними факторами, що їх спричинили.

В цьому плані підхід Р. Інглхарта є унікальним, оскільки в основі його досліджень лежить саме пошук зв'язків між тими чи іншими цінностями та процесами модернізації, економічного розвитку та демокритизації. Спробуємо розібратись, який теоретичний базис застосовує Р. Інглхарт в своїй теорії та в чому специфіка його методики в дослідженні WVS.

Теоретичне підґрунтя

В основі теорії Р. Інглхарта лежать гіпотези, які були висунуті ним ще в 80-х роках ХХ століття, згодом підтверджені в масових опитуваннях по всьому світу. Одне з фундаментальних тверджень полягає в тому, що зміна цінностей в історичному контексті відбувається нелінійно. Процес індустріалізації супроводжується зниженням значущості традиційних цінностей (релігія, сім'я), в той час як підвищується значущість інститутів держави, цінностей матеріальної забезпеченості та безпеки. Такі цінності автор називає **матеріалістичними** [Inglehart, 1977].

Наступний етап розвитку суспільства, а саме перехід від індустріального до постіндустріального суспільства, супроводжується черговою зміною системи цінностей: збільшення орієнтації на самовираження, якість життя, індивідуалізацію. Цей тип цінностей Р. Інглхарт охрестив **постматеріалістичними**.

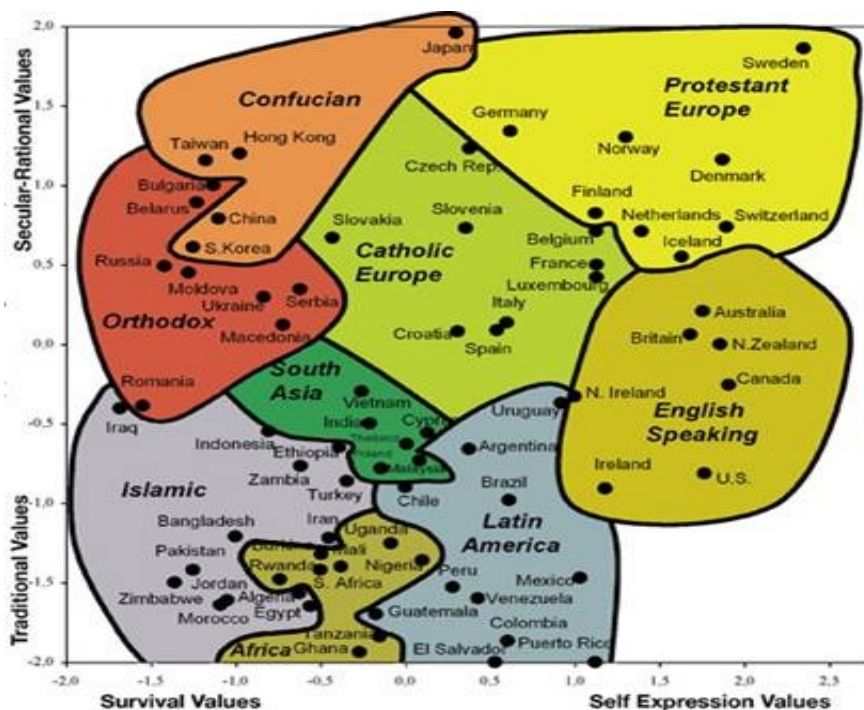
Крім цього, автор зазначає, що підвищення рівня значущості постматеріальних цінностей в суспільстві призводить до посилення процесів демократизації. Тобто економічний розвиток сприяє задоволенню базових життєвих потреб, що в свою чергу призводить до ціннісного зсуву.

Дана теорія сильно корелює з роботами А. Маслоу, який виділяв два рівні цінностей [Маслоу, 1982]:

- Б-цінності (цінності буття) - вищі цінності, котрі властиві людям, що прагнуть до самоактуалізації (істина, добро, краса, унікальність, досконалість та інші);
- Д-цінності (дефіцієнтні або регресивні цінності) - нижчі цінності, котрі орієнтовані на задоволення базових життєвих потреб (мир, спокій, сон, відпочинок, безпека тощо)

В межах цієї теоретичної концепції формуються два ціннісних виміри: Традиційно-релігійні – Секулярно-раціональні цінності; Виживання – Самовираження [Гарванова, 2014]. В рамках даних ціннісних вимірів на основі даних дослідження WVS, на своєрідній мапі були розміщені досліджувані країни. Результати можна побачити на малюнку нижче:

Рис.2.2: [Inglehart, 2010]

Структура опитувальника WVS

Опитувальник WVS містить значну кількість тематичних блоків, кожен з яких відповідає за вимірювання тих чи інших показників. Розглядаючи конкретно блоки, присвячені вимірюванню ціннісних орієнтацій, можна виділити наступні:

1. Матеріалістичні – постматеріалістичні цінності вимірюються трьома запитаннями, де з 4 альтернатив в порядку значущості пропонується проставити першу та другу за важливістю позицію. Альтернативи 1 та 3 свідчать про матеріалістичні цінності, тоді як 2 та 4 – про постматеріалістичні. В результаті формується шкала, за якою виділяється п'ять категорій респондентів, де 1 – повні матеріалісти, а 5 – повні постматеріалісти. Більшість висновків формувались на основі саме цих 5 категорій, що часто викликало критику з боку науковців. Сумніви викликали як самі формулювання запитань, так і загалом принцип формування такої класифікації [Додаток 1].

2. Блок вимірювання термінальних цінностей, серед яких представлено лише 6: друзі, робота, сім'я, вільний час, політика, релігія. Респондент має оцінити рівень значущості даних цінностей за 4-бальною шкалою [Додаток 2].

3. Блок вимірювання інструментальних цінностей, де представлені 10 цінностей, серед яких респондент повинен вибрати лише п'ять. Таким чином застосовується дихотомічна шкала 0-1 [Додаток 3].

4. Блок вимірювання ціннісних орієнтацій за методикою Ш. Шварца. Даний блок представляє собою використання модифікації портретного опитувальника PVQ-WVS або PVQ-10. Тобто це максимально скорочена версія, де 1 мотиваційний тип вимірюється 1 питанням-індикатором. При цьому при аналізі застосовується базова теоретична модель, передбачена Ш. Шварцом. Це викликає цілий шквал критики з приводу вимірювальних якостей такого інструменту, особливо в контексті порівняння між країнами [Додаток 4].

Критика підходу Р. Інглхарта

Окрім вищезазначених зауважень до концепції Р. Інглхарта, серед недоліків можна виділити припущення щодо єдиного сценарію розвитку всіх

країн. Як мінімум, таке припущення спростовують багаті на нафту арабські країни, де значною мірою не відійшли від традиційних цінностей, зокрема релігійних, незважаючи на відсутність проблем з економічним розвитком. Те ж саме стосується процесів демократизації в деяких з цих країн.

Стосовно аналізу на рівні ціннісних вимірів, дискусійним є змішування державної та релігійної інтеграції на рівні виміру Традиційно-релігійні – Секулярно-раціональні цінності. Щодо осі Вживання-Самовираження існує ще більше питань, наприклад доцільність включення до вимірювання такого показника як рівень щастя.

Деякі вчені здійснили перевірку припущень, на яких загалом базується теорія людського розвитку Р. Інглхарта. Було виявлено, що сама по собі зміна цінностей є скоріше не причиною, а наслідком процесу демократизації [Spaiser, 2014]. В іншому дослідженні автори вказують, що причинно-наслідкові зв'язки, які виявили Р. Інглхарт та К. Вельцель між цінностями самовираження та демократією, можуть бути викликані сторонніми процесами та факторами. Оскільки за даними дослідження було виявлено, що цінності самовираження не мають ніякого впливу на демократичні процеси [Dahlum, Knutsen, 2016].

В результаті, можемо констатувати, що підхід Р. Інглхарта дає широкі можливості для аналізу причинно-наслідкових зв'язків між найрізноманітнішими процесами та ціннісною структурою. Всесвітнє дослідження цінностей під керівництвом вченого є унікальним та величезним джерелом даних.

Проте при проведенні досліджень такого масштабу необхідно мати надзвичайно вивірених та якісний вимірювальний інструмент. На жаль, з цим у WVS є суттєві проблеми. Починаючи з вибірки, коли при застосуванні методу домашніх опитувань в Іспанії були доступні ледь не всі респонденти, а в Росії охоплення серед запланованої вибірки було 10,2%, закінчуючи дотриманням вимог інваріантності вимірювання, коли задля вимірювання соціальної дистанції по відношенню до мігрантів використовується формулювання "з ким би ви не хотіли жити по-сусідству". В ситуації, коли наприклад, 56% населення

Франції проживає у приватному будинку, тоді як в Росії цей відсоток лише 26, очевидно, що питання сусідства буде інтерпретовано респондентами по-різному [Троцук, Сохадзе, 2015].

2.2. Висновки до розділу 2

Для вимірювальних інструментів, що застосовуються в порівняльних крос-культурних дослідженнях є цілий ряд вимог, серед яких основними є:

- Лаконічність та простота (передусім, стосується проведення опитування)
- Теоретична обґрунтованість (наявність логічної схеми для аналізу, теоретичної моделі для пояснення результатів)
- Інваріантність вимірювання (адекватність порівняння отриманих результатів в різних культурних середовищах)
- Високі показники якості вимірювання (надійність, стійкість, валідність)

Серед методик, які застосовуються наразі для вимірювання ціннісних орієнтацій в дослідженнях такого масштабу, основними є:

- Методика Ш. Шварца
- Методика Р. Інглхарта

У випадку методики Ш. Шварца, внаслідок апробації виявилось, що вона відповідає всім вимогам, окрім лаконічності, оскільки базовий варіант інструментарію передбачав тривалу кількість часу на проведення опитування. Тому дана методика була неодноразово модифікована та скорочена, внаслідок чого дещо постраждала якість вимірювання

Комплексний підхід Р. Інглхарта має протилежні переваги та недоліки: концептуально дана методика ідеально вписується в процедуру проведення крос-культурних досліджень, оскільки дає змогу вимірювати та порівнювати різні аспекти ціннісної структури. Проте, значної критики дана методика зазнає за недостатню обґрунтованість та інваріантність вимірювання.

Таким чином, існує необхідність перевірки даних методик на відповідність всім вимогам, на основі досліджень в різних країнах та в динаміці.

РОЗДІЛ 3.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ. АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УКРАЇНЦІВ ЗА МЕТОДИКОЮ Ш.ШВАРЦА У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЦІАЛЬНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ТА СВІТОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ЦІННОСТЕЙ

3.1. Програма емпіричного дослідження

Проблемна ситуація: у крос-культурних дослідженнях такого масштабу як ESS та WVS досліджуються найрізноманітніші сфери життєдіяльності представників різних країн та культур. На основі даних з відкритих масивів численна кількість науковців проводять спеціалізовані дослідження в межах певної тематики чи конкретної країни. Тематика ціннісних орієнтацій теж є вкрай актуальною і з розвитком науки питання щодо надійності даних, отриманих внаслідок таких досліджень стає все гострішим. В силу специфіки крос-культурних досліджень, розробники змушені використовувати лаконічні інструменти для вимірювання, що часто призводить до ряду проблем. Яскравим прикладом може слугувати методика для вимірювання ціннісних орієнтацій Ш. Шварца, що використовується в різних модифікаціях як у ESS, так і у WVS. Дискусії щодо надійності модифікованого вимірювального інструменту та відповідності вимогам інваріантності вимірювання активно тривають і понині. Значна кількість робіт дослідників, які працюють з даними по своїй країні, доповнює наукову дискусію аргументами на користь та проти використання методики в тому вигляді, в якому вона використовувалась в останніх хвилях дослідження. Наукову соціологічну спільноту в Україні, в свою чергу, передусім цікавить аналіз структури ціннісних орієнтацій українців. Враховуючи трансформаційні процеси, які почались зі здобуттям незалежності і досі тривають, визначення курсу на зближення з ЄС, надзвичайно важливо відслідковувати зміни у ціннісній структурі населення.

Проблема: суперечність між активним використанням методики Ш. Шварца у порівняльних крос-культурних дослідженнях та необхідністю отримання знання щодо пояснювальних можливостей модифікованої методики у ESS та WVS.

Об'єкт: ціннісні орієнтації населення України за даними моніторингу українського суспільства 2006 та 2012 року Європейського соціального дослідження (ESS), а також 2006 та 2011 року Світового дослідження цінностей (WVS).

Предмет: структура ціннісних орієнтацій українців за методикою Ш. Шварца у Європейському соціальному дослідженні та Світовому дослідженні цінностей.

Мета: охарактеризувати структуру ціннісних орієнтацій українців на основі даних різних крос-культурних досліджень та співставити її з теоретичною моделлю Ш. Шварца.

Завдання:

1. Охарактеризувати динаміку структури ціннісних орієнтацій українців за даними WVS та ESS
2. Охарактеризувати характер кореляційних зв'язків між змінними, що вимірюють один мотиваційний тип.
3. Визначити рівень стійкості вимірювання методики Ш. Шварца у ESS та WVS відповідно
4. З'ясувати, яка з модифікацій методики має вищі пояснювальні можливості

Гіпотези:

1. Переважна більшість мотиваційних типів, які формують структуру цінностей українців, не потерпіла статистично значущих змін
2. Всі змінні, що відносяться до одного мотиваційного типу, демонструють статистично значущу позитивну кореляцію
3. Загалом, методика Ш. Шварца у модифікації ESS має високий рівень стійкості вимірювання, тоді як у WVS - низький
4. Методика Ш. Шварца у модифікації ESS має вищі пояснювальні можливості, ніж у модифікації WVS

Джерело даних: масиви даних моніторингу українського суспільства суспільства 2006 та 2012 року Європейського соціального дослідження (ESS), а

також 2006 та 2011 року Світового дослідження цінностей (WVS). У всіх версіях опитувальника ESS міститься блок з 21 запитання, які відповідають теоретичній моделі ціннісних орієнтацій населення Ш. Шварца (Додаток 5). На противагу йому, в опитувальнику WVS наявний блок з 10 запитань, які відповідають теоретичній моделі Ш. Шварца (Додаток 4). Таблиця 1 наочно демонструє, як питання опитувальника пов'язані з мотиваційними типами.

Таблиця 3.1. Кодування питань портретного опитувальника у мотиваційні типи:

ESS		WVS	
Мотиваційний тип	Номер питання в опитувальнику	Мотиваційний тип	Номер питання в опитувальнику
Конформність	7, 16	Конформність	8
Традиція	9, 20	Традиція	10
Гедонізм	10, 21	Гедонізм	4
Досягнення	4, 13	Досягнення	6
Влада	2, 17	Влада	2
Безпека	5, 14	Безпека	3
Універсалізм	3, 8, 19	Універсалізм	9
Доброта	12, 18	Доброта	5
Самостійність	1, 11	Самостійність	1
Стимуляція	6, 15	Стимуляція	7

3.2 Аналіз та основні результати

Перед тим як перейти до перевірки гіпотез, нам необхідно провести певні операції зі змінними, щоб вони були придатними до аналізу. Перш за все, ми повинні перекодувати значення відповідей згідно з інструкцією до аналізу портретного опитувальника методики Ш. Шварца. Шкала приймає вигляд від "1" (зовсім не схожий на мене) до "4" (дуже схожий на мене).

Наступний крок стосується лише масивів із ESS: нам необхідно вирахувати нові змінні. З 21 питання опитувальника вираховуємо 10

мотиваційних типів, згідно з Таблицею X. Дана процедура не проводиться на масивах WVS, оскільки там початкові 10 питань збігаються з мотиваційними типами. За аналогічним принципом проводимо процедуру вирахування 4 ціннісних вимірів, тепер вже з 10 мотиваційних типів. Тепер наші масиви готові до початку аналізу.

Гіпотеза 1

Для перевірки даної гіпотези нам потрібно вивести значення середніх по всім мотиваційним типам для всіх 4 масивів. Далі впорядковуємо отримані показники за роками та дослідженнями і отримуємо наступну табличку:

Таблиця 3.2. Динаміка зміни середніх значень мотиваційних типів

	ESS		WVS	
	2006	2012	2006	2011
Стимуляція	1,157**	1,378**	0,861	0,795
Гедонізм	1,259**	1,431**	1,227	1,163
Досягнення	1,626**	1,855**	1,817**	1,466**
Влада	1,738**	1,909**	1,202*	1,033*
Самостійність	2,113	2,115	1,474	1,582
Традиція	2,16	2,123	2,379	2,508
Конформність	2,231	2,195	2,172	2,255
Універсалізм	2,634**	2,513**	2,048	2,034
Доброта	2,52	2,533	2,792**	2,08**
Безпека	2,801	2,781	2,4*	2,239*

Двома зірочками позначені значення тих мотиваційних типів, які продемонстрували статистично значущу зміну показника між хвилями одного дослідження на рівні 0,01, тоді як однією – значущі на рівні 0,05.

Курсивом позначені ті значення мотиваційних типів, які статистично значуще відрізняються при порівнянні між різними дослідженнями в рамках однієї хвилі. Як бачимо, крім мотиваційного типу Конформність, всі інші мотиваційні типи продемонстрували суттєву різницю. Тобто використання

однієї концептуальної методики, проте в різних модифікаціях, призводить до отримання кардинально різних результатів.

Як бачимо, на даних дослідження ESS, половина мотиваційних типів статистично значуще змінила значення середнього показника. На даних WVS, результат дещо нижчий – 4 мотиваційні типи змінили значення. При цьому, на даних ESS, статистична значущість відмінностей у всіх випадках знаходиться на рівні 0,01, тоді як на даних WVS, - не завжди. З чим пов'язані такі дані та як їх інтерпретувати – поговоримо в процесі перевірки наступних гіпотез, що стосуються порівняння методик.

Аналізуючи динаміку зміни структури ціннісних орієнтацій населення України за даними цих досліджень в контексті теоретичної моделі цінностей Ш. Шварца, можна зробити наступні висновки:

- За даними ESS, статистично значущу зміну в бік росту продемонстрували мотиваційні типи, що відносяться до вимірів Самоствердження та Відкритість до змін. Мотиваційні типи з вимірів Самовизначення та Консервативність не продемонстрували статистично значущої зміни або частково зменшились.
- Таким чином, на рівні виміру Індивідуалізація-Соціалізація, можна стверджувати про поступову зміну цінностей українців в бік Індивідуалізації
- За даними WVS, жоден мотиваційний тип не продемонстрував статистично значущої зміни в бік росту. Натомість, можна спостерігати суттєве падіння значення мотиваційних типів Досягнення та Доброта, а також незначне падіння Влади та Безпеки.
- Порівнюючи отримані дані з теоретичною моделлю Ш. Шварца, знайти пояснення такій зміні показників не є можливим. Мотиваційні типи Досягнення та Доброта знаходяться на протилежних частинах мотиваційного континуума, тож мають демонструвати обернено пропорціональні зміни відносно один одного. Натомість маємо стрімке

падиння. При перевірці наступних гіпотез спробуємо розібратись, чим викликані такі результати.

Таким чином, в якості висновку по даній гіпотезі, можемо констатувати, що вона спростована, оскільки за даними обох досліджень, структура ціннісних орієнтацій на рівні мотиваційних типів демонструє значну кількість статистично значущих змін.

Гіпотеза 2

Процедуру перевірки даної гіпотези можна умовно розділити на два концептуальні етапи:

1. Перевірка узгодженості між змінними в межах одного мотиваційного типу. Стосується лише масивів ESS, оскільки тільки там мотиваційний тип формують декілька змінних
2. Перевірка принципу кругового мотиваційного континууму та відповідних зв'язків між мотиваційними типами

Тож, в межах першого етапу була проведена процедура перевірки статистично значущого зв'язку між змінними, які формують один мотиваційний тип. Перевірка кореляції відбувалась на основі 21 базових змінних, за допомогою методу попарної кореляції та за використанням коефіцієнту кореляції Спірмена. В результаті було виявлено, що всі змінні в межах мотиваційного типу мають високий показник позитивного зв'язку зі статистичною значущістю на рівні 0,01. Тобто, наша гіпотеза частково підтверджується.

В межах другого етапу, аналогічна процедура перевірки попарної кореляції була проведена між мотиваційними типами. Згідно з теоретичною моделлю Ш. Шварца, передбачається, що мотиваційні типи, які знаходяться на протилежних сторонах мотиваційного континууму, будуть демонструвати негативну кореляцію. В той час, як "сусідні" мотиваційні типи будуть знаходитись у позитивному кореляційному зв'язку.

На основі даних всіх масивів, передбачену теоретичною моделлю кореляцію демонстрували лише цінності виміру Консервативність - Відкритість

до змін. Тоді як цінності виміру Самоствердження – Самовизначення переважно демонстрували позитивну кореляцію з усіма іншими цінностями (Додаток 6). Таким чином, на даних двох хвиль ESS та WVS, теоретична концепція з принципом кругового мотиваційного континуума підтверджується лише частково.

Гіпотеза 3

Для перевірки даної гіпотези необхідно повернутись до даних, отриманих при перевірці попередніх гіпотез (Таблиця 3.2). Дані, отримані за дослідженням ESS, в цілому вписуються в теоретичну модель, розроблену Ш. Шварцом для пояснення ціннісної структури населення.

Також у дослідженні ESS наявний стабільний та більший обсяг вибірки, за рахунок чого можна більш точно відслідковувати статистично значущі зміни. Інструментарій опитувальника стійкий і незмінний протягом багатьох хвиль, формулювання запитань майже повністю ідентичні.

В той час як у дослідженні WVS спостерігаються значні зміни на методологічному рівні: обсяг вибірки в дослідженні 2006 року складає 1000 осіб, тоді як у 2011 – 1500 осіб; формулювання деяких запитань потерпіло відносні зміни, що могло вплинути на інтерпретацію та розуміння респондентами запитань.

Крім цього, згідно з класичними теоретичними уявленнями про структуру ціннісних орієнтацій, цінності є відносно сталим конструктом, який досить складно піддається змінам, тож для суттєвих відмінностей має пройти значна кількість часу. Тоді як згідно з отриманими даними, маємо ситуацію, яка суперечить одразу двом теоретичним принципам:

1. Порушення принципу мотиваційного континууму на прикладі цінностей Досягнення та Доброта. Відсутність статистично значущого зростання значимості жодної цінності, спостерігається виключно зниження.
2. Порушення принципу стабільності ціннісної структури, на прикладі аномально стрімкого падіння значення цінностей Досягнення та Доброта.

Таким чином, на основі теоретичних принципів та аналізу емпіричних даних, можна відзначити, що наша гіпотеза підтверджується - рівень стійкості вимірювання за методикою Ш. Шварца вищий у модифікації ESS.

Гіпотеза 4

Під перевіркою пояснювальних можливостей методики мається на увазі те, наскільки теоретичний конструкт, теоретична структура цінностей, закладена автором методики, Ш. Шварцем, відображається на емпіричних даних. Наскільки стійким є принцип кругового мотиваційного континуума, як на рівні мотиваційних типів, так і на рівні вищих ціннісних вимірів.

Аналізуючи кореляційну таблицю мотиваційних типів (Додаток 6), ми зазначали, що в цілому в обох дослідженнях спостерігається часткове відображення принципу мотиваційного континууму. Проте, при більш детальному аналізі, кореляційні зв'язки в різних хвилях дослідження WVS демонструють більш суттєві відмінності від теоретичної моделі. Головна проблема цієї модифікації методики – низька стійкість. Наприклад, мотиваційний тип Конформність у хвилі 2006 року демонстрував позитивну статистично значущу кореляцію з усіма іншими мотиваційними типами, за винятком Гедонізму. Тоді як у 2011 році вже спостерігається негативна кореляція з Гедонізмом та Стимуляцією.

Недотримання принципу стійкості вимірювання проявляється і в динаміці зміни значущості мотиваційних типів у двох хвилях дослідження. В цілому, значущість всіх цінностей була знижена або залишилась незмінною, хоча згідно з теоретичною концепцією Ш. Шварца, якщо значення одних цінностей різко зменшується, то значення протилежних має збільшуватись. В даному випадку ми не спостерігаємо такої ситуації.

Основною причиною невідповідності отриманих результатів теоретичній моделі Ш. Шварца в даній модифікації методики є те, що кожен мотиваційний тип вимірюється лише одним питанням-індикатором. Частково дана проблема стосується і модифікації ESS, оскільки для правильного функціонування

теоретичної моделі Ш. Шварца необхідно, щоб один мотиваційний тип вимірювався мінімум трьома питаннями-індикаторами.

Таким чином, наша гіпотеза підтверджується, оскільки модифікація методики Ш. Шварца у ESS більш точно відображає теоретичну модель на емпіричних даних, ніж у WVS.

3.3. Висновки до розділу 3

Підводячи підсумки нашого дослідження, варто сказати, що ми виконали поставлені завдання. Нам вдалось проаналізувати ціннісну структуру українського суспільства та порівняти її на емпіричних даних досліджень ESS та WVS. Вищі показники стійкості та відповідності теоретичній моделі, як і очікувалось, показала модифікація методики Ш. Шварца у ESS.

Модифікація методики, що застосовується у WVS, демонструє значну кількість аномалій, які не можна пояснити, виходячи із положень теоретичної моделі Ш. Шварца і загалом, згідно з класичними уявленнями про структуру та природу ціннісних орієнтацій.

При цьому, важливо додати, що модифікацію методики Ш. Шварца у ESS, цілком ідеальною назвати не можна: принцип кругового мотиваційного континууму на рівні як мотиваційних типів, так і ціннісних вимірів дотримано лише частково. Таким чином, наявні наразі модифікації методики Ш. Шварца у крос-культурних досліджень потребують доопрацювань та змін задля підвищення якості вимірювання.

ВИСНОВКИ

Вивченням ціннісних орієнтацій займається велика кількість наукових дисциплін. Предметне поле даної теми є досить широким, а дослідження часто носять міждисциплінарний характер, оскільки складно провести чітку межу між сферою дослідницьких інтересів кожної науки в контексті вивчення цінностей.

Специфікою соціологічних досліджень ціннісних орієнтацій є вивчення та аналіз їх з точки зору впливу на соціальну систему, як фактор впливу на соціальну взаємодію. Завданням соціології є вихід аналізу на вищі рівні узагальнення: з індивідуального та рівень груп, суспільств та культур.

Для виконання таких завдань наука повинна мати у своєму арсеналі міцне підґрунтя у вигляді деталізованої та чіткої теорії, набір якісних інструментів для вимірювання та збереження зв'язку між теоретичною моделлю та емпіричними даними. Досконалої методики для вивчення ціннісних орієнтацій наразі немає, проте в цьому напрямку здійснено величезну роботу.

Серед поширених наразі методик для вимірювання цінностей варто виділити М. Рокіча, яка залишається актуальною та придатною для застосування у дослідженнях регіонального та національного характеру. Компактність, гнучкість та лаконічність методики вигідно вирізняють її серед інших.

Тоді як методики Ш. Шварца та Р. Інглхарта виділяються іншими перевагами. На відміну від тієї ж методики М. Рокіча, дані методики відповідають вимогам до вимірювального інструменту в крос-культурних порівняльних дослідженнях.

Методика Ш. Шварца є однією з найбільш теоретично обґрунтованих, продуманих та визнаних в науковому колі. Орієнтація автора на постійне вдосконалення методики призводить до появи нових і нових модифікацій базової методики задля її подальшого застосування в масштабних міжнаціональних дослідженнях.

Підхід Р. Інглхарта дає широкі можливості для комплексного аналізу не лише ціннісної структури як такої, а як одиниці соціальної системи. Фактори впливу на зміни ціннісної структури, причинно-наслідкові зв'язки між рівнем економічного розвитку, модернізацією, демократизацією та цінностями – все це характеризує теорію Р. Інглхарта.

Відповідно, дані методики застосовуються у таких крос-культурних дослідженнях як Європейське соціальне дослідження (ESS) та Світове дослідження цінностей (WVS), оскільки відповідають формальним вимогам до вимірювального інструменту в дослідженнях такого характеру. Серед таких вимог: дотримання принципу інваріантності вимірювання, наявність теоретично обґрунтованої моделі, компактність та лаконічність.

Необхідність дотримуватись вимоги компактності часто є основною проблемою таких досліджень. Оскільки це унеможливорює проведення деталізованого та глибинного аналізу в межах певної теми, такої як вивчення цінностей. В свою чергу, це безпосередньо впливає на якість даних, отриманих за допомогою цих методик.

На прикладі методики Ш. Шварца бачимо, що задля дотримання лаконічності було розроблено чималу кількість модифікацій методики, серед яких наразі використовуються опитувальники PVQ-21 та PVQ-WVS. При цьому, незважаючи на скорочення опитувальника, теоретична модель для аналізу результатів дослідження залишається незмінною. Це іноді призводить до втрати цього самого зв'язку між емпіричними даними та теоретичною моделлю, тобто пояснювальні можливості такого інструменту значно зменшуються.

В даному дослідженні, було перевірено та порівняно ціннісну структуру українського суспільства на основі даних, отриманих в крос-культурних порівняльних дослідженнях, за використанням різних модифікацій базової методики Ш. Шварца.

Ми дійшли висновку, що при використанні різних модифікацій методики ціннісна структура українського населення значно відрізняється, як в межах

одного зрізу даних, так і при аналізі структури в динаміці. І якщо в модифікації, що використовується в ESS, отримані дані частково відображають положення, закладені в основу теоретичної моделі Ш. Шварца, то у модифікації WVS були виявлені певні аномалії та в цілому нижчий рівень відповідності теоретичній моделі.

Згідно даних ESS, ціннісна структура українського суспільства в динаміці змінилась в бік цінностей вимірів Самовираження та Відкритості до змін, тобто до цінностей, що відносяться до осі Особистісний фокус на протиположному Соціальному фокусу. Враховуючи трансформаційні процеси, що спрямовані на розвиток України в бік європейських країн, дані зміни не викликають здивування, враховуючи, що саме такі цінності більш притаманні країнам Європи.

Тоді як на основі даних WVS, жоден мотиваційний тип не продемонстрував статистично значущого зростання, при цьому були зафіксовані аномально стрімкі падіння значущості цінностей Доброта та Досягнення. Основний парадокс полягає в тому, що дані цінності знаходяться на протилежних сторонах кругового мотиваційного континууму, тож пояснити такі зміни в межах теоретичної концепції Ш. Шварца не видається можливим. Таким чином, отримані результати викликають запитання до якості вимірювального інструменту, що застосовується у WVS.

Принцип кругового мотиваційного континууму лише частково дотриманий і в модифікації ESS, тому стверджувати про досконалість даної моделі теж не можна. Наразі ведуться численні роботи по модифікації методики Ш. Шварца, яка була б придатна для крос-культурних досліджень і давала б більш якісні результати. Наприклад, новий опитувальник PVQ-57 показує хороші результати в більшості країн, де він був апробований. Але на жаль, в даному вигляді цей опитувальник не може бути застосований в таких дослідженнях через свою громіздкість.

Отже, залишається користуватись наявним інструментом для порівняння на міжнародному рівні та чекати розробки нового інструменту, що

відповідав би всім вимогам крос-культурних досліджень. Ще один варіант виходу із ситуації – зміна методології таких досліджень. Пожертвувати лаконічністю задля підвищення якості вимірювання. В будь-якому разі, ми можемо лише опосередковано вплинути на рішення своїми роботами з аналізом недосконалості наявного вимірювального інструменту.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания: учебник для вузов / Б.Г. Ананьев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968 – 338 с.
2. Антилогова, Л. Н. О Взаимосвязи ценностных ориентаций и нравственной активности личности [Электронный ресурс] / Л. Н. Антилогова // Сибирская психология сегодня : сб. науч. трудов. – Кемерово: Кузбассвуиздат, 2003. – Вып. 2. – Режим доступа: <http://hpsy.ru/public/x2629.htm>
3. Валідизація уточненої методики базових індивідуальних цінностей Шалом Шварца: результати двох претестів / К. М. Нагорняк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. - 2017. - Вип. 39. - С. 100-107.
4. Гарванова М. З., Гарванов И. Г. Исследование ценностей в современной психологии [Текст] // Современная психология: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2014 г.). — Казань: Бук, 2014. — С. 5-20.
5. Інваріантність як критерій визначення еквівалентності даних у соціологічних крос-національних дослідженнях / О. В. Жуленьова // Актуальні проблеми філософії та соціології. - 2017. - Вип. 16. - С. 36-40.
6. Карандашев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. — СПб.: Речь, 2004
7. Корж Н. В. Проблема ценностей и установок в социологии // Вопросы современной науки и практики. Университет им. В. И. Вернадского. 2011. № 3 (34)
8. Маслоу А. Самоактуализация // Психология личности. Тексты / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. -М.: Изд-во МГУ, 1982
9. Попова, И. М. Системный подход в социологии и проблема ценностей / И. М. Попова. // Вопр. филос. – 1968. – № 5. – С. 20–25
10. Райе Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. СПб, 2000.

11. Руднев М.Г. Базовые ценности населения: сравнение россиян с жителями других европейских стран: автореф. дисс. к.соц.н. // Официальный сайт ИС РАН. - 2009. URL: <http://www.isras.ru/publ.html?id=1506>
12. Руднев М. Г. Инвариантность измерения базовых ценностей по методике Шварца среди русскоязычного населения четырех стран [Текст] / М. Г. Руднев // Социология: методология, методы, математическое моделирование. - 2013. - № 37 (июль-декабрь). - С. 7-38
13. Томас У. Методологические заметки (1918) / У. Томас, Ф. Знанецкий // Американская социологическая мысль: тексты. Под ред. В.И.Добренкова. М.: МГУ, 1994. С.335-357
14. Троцук И. В., Савельева Е. А. Сравнительные исследования ценностных ориентаций: возможности, ограничения, логика развития // Вестник РУДН. Серия «Социология». 2015. № 4. С. 159–172.
15. Троцук И.В. , Сохадзе К.Г. , Ценностные ориентации молодежи: подходы, методики и задачи социологического анализа, Теория и практика общественного развития, ХОРС, Краснодар, 2015, 20- Русский
16. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: Диспозиционная концепция / В.А. Ядов, А. А. Семенов, В. В. Водзинская и др.–М. : ЦСПиМ, 2013. – 376 с
17. Allport G.W., Vernon P.E., Lindsey G. A study of values. — Boston: Houghton Mifflin, 1961.
18. Dahlum S. & Knutsen C.H. (2016) Democracy by demand? Reinvestigating the effect of self-expression values on political regime type. *British Journal of Political Science*, 47(2): 1–25.
19. Davidov E. Testing for invariance of the human values across countries and over time with three rounds of the European Social Survey. Paper presented at the the miniconference on composite scores, ESADE Barcelona, February, 2008b
20. Davidov E., Schmidt P., Schwartz S. H. Bringing Values Back In: The adequacy of the European Social Survey to measure values in 20 countries // *Public Opinion Quarterly*. — 2008. — Vol.72, #3. — P. 420-445.

21. European Social Survey [Электронный ресурс] – Режим доступа:
<https://www.europeansocialsurvey.org/>
22. Hofstede G. Riding the Waves of Commerce: A Test of Trompenaars' 'Model' of National Culture Differences. // International Journal of Intercultural Relations. — 1996. — Vol. 20, #2. — P. 189–198.
23. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies. — Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997. — 440 p.
24. Inglehart R. The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics. — Princeton, N.J: Princeton University Press, 1977. — 482 p.
25. Inglehart R., Welzel C. Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence. — New York: Cambridge University Press, 1995. — 352 p.
26. Inglehart, R., & Welzel, C. (2010). Changing mass priorities: The link between modernization and democracy. *Reflections*, 8 (2), 551–567
27. Kluckhohn C. Values and value-orientations in the theory of action: An exploration in definition and classification. // *Toward a general theory of action.* / Ed. by T. Parsons, E. Shils. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1951. — P. 388–433
28. Kluckhohn F. R., Strodtbeck F. L. Variations in value orientations. — Evanston, IL: Row, Peterson, 1961. — 437 p.
29. Parsons, T., & Shils, E. A. (Eds.). (1951). *Toward a general theory of action.* Harvard University Press.
30. Rokeach M. Change and Stability in American Value Systems, 1968-1971 // *The Public Opinion Quarterly.* — 1974. — Vol. 38, #2. — P. 222–238.
31. Rokeach M. *The Nature of Human Values.* — New York: Free Press, 1973. — 438 p.
32. Rokeach M. The Role of Values in Public Opinion Research // *The Public Opinion Quarterly.* — 1969. — Vol. 32, #4. P. 547–559.

33. Saris W., Knoppen D., Measuring Value Orientations across Nations: Analysis of the Quality of the European Social Survey for Measuring Values. Discussion paper. Survey Research Center ESADE Business School. Universitat Ramon Llull. Mini-conference on Composite Scores, 14-15 February 2008.
34. Saris W., Knoppen D., Schwartz S.H. Operationalizing the Theory of Human Values: Balancing Homogeneity of Reflective Items and Theoretical Coverage // Survey Research Methods. 2013. Vol. 7. No. 1. P. 29–44
35. Schwartz S. H. Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. // Advances in experimental social psychology. / Ed. by M. Zanna. — New York: Academic Press, 1992. — Vol. 25. — P. 1-65.
36. Schwartz S.H. Cultural value orientations. Nature and implications of national differences. Moscow, Publishing house of SU HSE, 2008. — 62 p.
37. Schwartz S.H. et al. Refining the Theory of Basic Individual Values // Journal of Personality and Social Psychology. 2012. Vol. 103.No. 4.P. 663–688
38. Spaiser V., Ranganathan S., Mann R.P., Sumpter D.J. (2014) The dynamics of democracy, development and cultural values. PloS one, 9(6): e97856.
39. Triandis H. C. Individualism & Collectivism. — Westview Press, 1995. — 259 p
40. Trompenaars F., Hampden-Turner Ch. Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Global Business. (2nd edition). — McGraw-Hill Professional, 1998. Русский перевод: Тромпенаарс Ф., Хампден-Тернер Ч. Национально-культурные различия в контексте глобального бизнеса. — Беларусь, Минск: Попурри, 2004. — 528 с
41. Trompenaars F., Woolliams P. Marketing Across Cultures. — Capstone Publishing, 2004. — 353 p.
42. Welzel C., Inglehart R. Democratization as the Growth of Freedom: The Human Development Perspective // Japanese Journal of Political Science. — 2006. — Vol. 6, #3. — P. 313–343.
43. Welzel C., Inglehart R., Klingemann H.-R. Human Development as a General Theory of Social Change: A Multi-Level and Cross-Cultural Perspective.

Discussion Paper FS III 01-201. // Wissenschaftszentrum Berlin für
Sozialforschung (WZB). — Berlin, May 2001.

44. Welzel C., Inglehart R., Klingemann H.-R. The theory of human development: A
cross-cultural analysis // European Journal of Political Research. — 2003. — Vol.
42, — P. 341–379.

45. World Values Survey [Электронный ресурс] – Режим доступа:
<http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>

ДОДАТКИ

Додаток 1. Блок запитань WVS по матеріалістичним/постматеріалістичним цінностям

(ПОКАЖІТЬ КАРТКУ 5)

60. ЗАРАЗ БАГАТО ХТО ОБГОВОРЮЄ ЦІЛІ НАШОЇ КРАЇНИ НА НАСТУПНІ ДЕСЯТЬ РОКІВ. НА КАРТЦІ ПЕРЕРАХОВАНІ ЦІЛІ, ЯКІ БАГАТО ЛЮДЕЙ ВВАЖАЮТЬ ВАЖЛИВИМИ. СКАЖІТЬ, БУДЬ ЛАСКА, ЯКУ З НИХ ВИ ВВАЖАЄТЕ НАЙБІЛЬШ ВАЖЛИВОЮ? (Відмітьте тільки одну відповідь як "перший вибір"):

61. А ДРУГОЮ ПО ВАЖЛИВОСТІ? (Відмітьте тільки одну відповідь як "другий вибір")

	62. Перший вибір	63. Другий вибір
Високий рівень економічного зростання	1	1
Висока обороноздатність	2	2
Більше зважати на думку людей на роботі і в суспільстві	3	3
Зробити красивішими міста і села	4	4

(ПОКАЖІТЬ КАРТКУ 6)

62. ЯКЩО ТРЕБА ВИБРАТИ, ЩО НА ЦЬЙ КАРТЦІ ВИ ВВАЖАЄТЕ НАЙВАЖЛИВИШИМ? (Одна відповідь як "перший вибір"):

63. А ДРУГИМ ПО ВАЖЛИВОСТІ? (Одна відповідь як "другий вибір"):

	62. Перший вибір	63. Другий вибір
Підтримка порядку в країні	1	1
Дати людям більше можливості впливати на прийняття урядом рішень	2	2
Боротьба із зростанням цін	3	3
Захист свободи слова	4	4

(ПОКАЖІТЬ КАРТКУ 7)

64. Є ЩЕ ОДИН СПИСОК. НА ВАШУ ДУМКУ, ЩО В НЬОМУ НАЙВАЖЛИВИШЕ? (Одна відповідь як "перший вибір"):

65. А ДРУГИЙ ПО ВАЖЛИВОСТІ? (Одна відповідь як "другий вибір"):

	64. Перший вибір	65. Другий вибір
Стабільна економіка	1	1
Перехід до гуманнішого і не знеособленого суспільства	2	2
Перехід до суспільства, в якому ідеали цінніші за гроші	3	3
Боротьба із злочинністю	4	4

Додаток 2. Блок запитань WVS по термінальним цінностям

СКАЖІТЬ, БУДЬ ЛАСКА, НАСКІЛЬКИ ВАЖЛИВО У ВАШОМУ ЖИТТІ ТЕ, ЩО Я ЗАРАЗ ПЕРЕРАХУЮ. ВИ ВВАЖАЄТЕ, ЩО [СІМ'Я, ДРУЗІ...] У ВАШОМУ ЖИТТІ ЦЕ... (Одна відповідь в кожному рядку):

	Дуже важливо	Швидше важливо	Не дуже важливо	Зовсім не важливо
4. Сім'я	1	2	3	4
5. Друзі	1	2	3	4
6. Вільний час	1	2	3	4
7. Політика	1	2	3	4
8. Робота	1	2	3	4
9. Релігія	1	2	3	4

Додаток 3. Блок запитань WVS по інструментальним цінностям

(ПОКАЖІТЬ КАРТКУ 1)

ОСЬ СПИСОК ЯКОСТЕЙ, ЯКІ МОЖНА ВИХОВАТИ У ДІТЕЙ В СІМ'І. ЧИ ВВАЖАЄТЕ ВИ ЯКІСЬ З НИХ ОСОБЛИВО ВАЖЛИВИМИ? ВИ МОЖЕТЕ ОБРАТИ НЕ БІЛЬШЕ П'ЯТИ ЯКОСТЕЙ!

ІНТЕРВ'ЮЄР!!! Відмітьте названі респондентом альтернативи як «1», а не названі – як «2»

	Названо - відмітьте	Не названо - відмітьте
12. Незалежність	1	2
13. Працьовитість	1	2
14. Відповідальність	1	2
15. Уява	1	2
16. Терпимість і пошана до інших людей	1	2
17. Ощадливість (бережливе ставлення до грошей і речей)	1	2
18. Рішучість	1	2
19. Релігійність	1	2
20. Безкорисливість	1	2
21. Слухняність	1	2
22. Самовираження	1	2

Додаток 4. Блок запитань WVS по методиці Ш. Шварца

(ПОКАЖІТЬ КАРТКУ 8)

Я КОРОТКО ОПИШУ ДЕКІЛЬКА ЛЮДЕЙ. ПОКАЖІТЬ, БУДЬ ЛАСКА, НА ЦІЙ КАРТЦІ, НАСКІЛЬКИ КОЖЕН З ОПИСІВ СХОЖИЙ, АБО НЕ СХОЖИЙ НА ВАС? (Одна відповідь для кожного опису):

		Дуже схоже на мене	Схоже на мене	Чимось схоже на мене	Трохи схоже на мене	Не схоже на мене	Зовсім не схоже на мене
70.	Для цієї людини важливо пропонувати нові ідеї, бути творчою особистістю, йти своїм шляхом.	1	2	3	4	5	6
71.	Для цієї людини важливо бути багатим, мати багато грошей і коштовних речей.	1	2	3	4	5	6
72.	Жити в безпеці дуже важливо для цієї людини, він уникає усього, що може передбачати небезпеку.	1	2	3	4	5	6
73.	Для цієї людини важливо добре проводити час, балувати себе.	1	2	3	4	5	6
74.	Для цієї людини важливо робити щось хороше для суспільства.	1	2	3	4	5	6
75.	Для цієї людини важливо бути дуже успішним, щоб оточення знало про його досягнення.	1	2	3	4	5	6
76.	Пригоди і ризик дуже важливі для цієї людини, він прагне до життя, повного захоплюючих подій.	1	2	3	4	5	6
77.	Для цієї людини важливо завжди поводитися правильно, не здійснювати вчинків, які люди не схвалили б.	1	2	3	4	5	6
78.	Для цієї людини важлива турбота про довкілля і природу.	1	2	3	4	5	6
79.	Для цієї людини важливо наслідувати традиції і звичаї, прийняті в його родині або релігії.	1	2	3	4	5	6

Додаток 5. Портретний опитувальник Ш.Шварца в адаптації ESS:

РЕСПОНДЕНТ ЧОЛОВІК – ВИКОРИСТОВУЙТЕ GF1.

КАРТКА А

GF1. Зараз я зачитаю короткі характеристики деяких людей. Будь ласка, послухайте кожен опис та скажіть, наскільки кожен з цих людей є схожим чи не схожим на Вас. Скористайтеся для відповіді цією картою. **ЗАЧИТАЙТЕ...**

Дуже схожий на мене.....	1	КАРТКА А
Схожий на мене.....	2	
Досить схожий на мене.....	3	
Трохи схожий на мене.....	4	
Не схожий на мене.....	5	
Зовсім не схожий на мене.....	6	
ВВ.....	88	

1	Для нього важливо вигадувати нові ідеї та бути творчою людиною. Йому подобається все робити у свій оригінальний спосіб	1	2	3	4	5	6	88
2	Для нього важливо бути багатим. Він бажає мати багато грошей та дорогі речі	1	2	3	4	5	6	88
3	Для нього дуже важливо, щоб у ставленні до людей в усьому світі була рівність. Він впевнений, що у всіх мають бути рівні можливості у житті	1	2	3	4	5	6	88
4	Для нього важливо демонструвати всім свої здібності. Він хоче, щоб люди захоплювалися тим, що він робить	1	2	3	4	5	6	88
5	Для нього важливо жити у безпечному оточенні. Він уникає всього, що може загрожувати його безпеці	1	2	3	4	5	6	88
6	Йому подобаються сюрпризи і він завжди шукає якою б новою справою зайнятися. Він вважає, що у житті важливо займатися багатьма різними справами	1	2	3	4	5	6	88
7	Він впевнений, що люди мають виконувати те, що їм кажуть. Він вважає, що люди завжди мають дотримуватися правил, навіть якщо ніхто за ними не спостерігає	1	2	3	4	5	6	88
8	Він вважає важливим вислухати думки людей, що від нього відрізняються. Навіть якщо він не згоден з ними, він все одно бажає зрозуміти їх точку зору	1	2	3	4	5	6	88
9	Для нього дуже важливо бути скромним та "триматися у тіні". Він намагається не привертати до себе увагу	1	2	3	4	5	6	88
10	Для нього важливо добре проводити час. Йому подобається себе побалувати	1	2	3	4	5	6	88
11	Для нього важливо самостійно приймати рішення про те, що робити. Йому подобається бути вільним та незалежним	1	2	3	4	5	6	88
12	Для нього дуже важливо допомагати оточуючим людям. Він хоче дбати про їх благополуччя	1	2	3	4	5	6	88
13	Для нього дуже важливо бути успішним. Він сподівається, що люди визнають його досягнення	1	2	3	4	5	6	88
14	Для нього важливо, щоб уряд гарантував його безпеку від усіх загроз. Він хоче, щоб держава була сильною та могла захистити своїх громадян	1	2	3	4	5	6	88
15	Він шукає пригод та йому подобається ризикувати. Він хоче мати життя повне вражень	1	2	3	4	5	6	88
16	Для нього важливо завжди поводити себе правильно. Він намагається уникнути будь-яких вчинків, що можуть викликати осуд	1	2	3	4	5	6	88
17	Для нього важливо бути шановною людиною. Він хоче, щоб люди робили те, що він скаже	1	2	3	4	5	6	88
18	Для нього важливо бути відданим своїм друзям. Він хоче присвятити себе близьким людям	1	2	3	4	5	6	88
19	Він твердо впевнений, що люди повинні дбати про природу. Для нього важливо турбуватися про довкілля	1	2	3	4	5	6	88
20	Для нього важливими є традиції. Він намагається дотримуватися релігійних або сімейних звичаїв	1	2	3	4	5	6	88
21	Він шукає будь-яку нагоду розважитися. Для нього важливо займатися тим, що дає задоволення	1	2	3	4	5	6	88

Додаток 6. Кореляційна таблиця мотиваційних типів

Коеф кореляції Спірмена		Безпека	Конформність	Традиція	Влада	Досягнення	Гедонізм	Стимуляція	Самостійність	Універсалізм	Доброта
Безпека	ESS 2006	-	,388**	,355**	,147**	,155**	-,061*	-,082**	,148**	,526**	,387**
	ESS 2012	-	,455**	,308**	,244**	,227**	,025	-,011	,294**	,590**	,524**
	WVS 2006	-	,322**	,211**	,049	,117**	,101**	-,175**	-,057	,275**	,371**
	WVS 2011	-	,408**	,319**	,052*	,112**	,087**	-,095**	,058*	,311**	,286**
Конформність	ESS 2006	,388**	-	,479**	,119**	,095**	-,145**	-,054*	,080**	,506**	,416**
	ESS 2012	,455**	-	,477**	,325**	,238**	,028	,075**	,226**	,577**	,502**
	WVS 2006	,322**	-	,443**	-,089**	,086**	-,059	-,108**	-,122**	,441**	,373**
	WVS 2011	,408**	-	,518**	-,134**	,063*	-,065**	-,130**	,050*	,534**	,381**
Традиція	ESS 2006	,355**	,479**	-	,017	,022	-,135**	-,079**	-,020	,467**	,419**
	ESS 2012	,308**	,477**	-	,157**	,076**	-,052*	-,051*	,052*	,477**	,438**
	WVS 2006	,211**	,443**	-	-,196**	,042	-,161**	-,085**	-,105**	,482**	,394**
	WVS 2011	,319**	,518**	-	-,085**	,049*	-,045	-,079**	,060*	,480**	,357**
Влада	ESS 2006	,147**	,119**	,017	-	,592**	,474**	,412**	,427**	,129**	,237**
	ESS 2012	,244**	,325**	,157**	-	,629**	,463**	,451**	,464**	,298**	,320**
	WVS 2006	,049	-,089**	-,196**	-	,370**	,543**	,344**	,334**	-,122**	-,091**
	WVS 2011	,052*	-,134**	-,085**	-	,435**	,496**	,357**	,337**	-,024	,047
Досягнення	ESS 2006	,155**	,095**	,022	,592**	-	,518**	,546**	,505**	,204**	,287**
	ESS 2012	,227**	,238**	,076**	,629**	-	,546**	,568**	,564**	,310**	,335**
	WVS 2006	,117**	,086**	,042	,370**	-	,354**	,360**	,274**	,112**	,184**
	WVS 2011	,112**	,063*	,049*	,435**	-	,398**	,375**	,338**	,157**	,287**
Гедонізм	ESS 2006	-,061*	-,145**	-,135**	,474**	,518**	-	,611**	,424**	-,015	,090**
	ESS 2012	,025	,028	-,052*	,463**	,546**	-	,630**	,443**	,122**	,126**
	WVS 2006	,101**	-,059	-,161**	,543**	,354**	-	,421**	,263**	-,004	-,061*
	WVS 2011	,087**	-,065**	-,045	,496**	,398**	-	,408**	,308**	,052*	,134**
Стимуляція	ESS 2006	-,082**	-,054*	-,079**	,412**	,546**	,611**	-	,504**	,064**	,171**
	ESS 2012	-,011	,075**	-,051*	,451**	,568**	,630**	-	,488**	,139**	,148**
	WVS 2006	-,175**	-,108**	-,085**	,344**	,360**	,421**	-	,390**	,047	-,065*
	WVS 2011	-,095**	-,130**	-,079**	,357**	,375**	,408**	-	,373**	,074**	,102**

Самостійність	ESS 2006	,148**	,080**	-,020	,427**	,505**	,424**	,504**	-	,275**	,300**
	ESS 2012	,294**	,226**	,052*	,464**	,564**	,443**	,488**	-	,372**	,361**
	WVS 2006	-,057	-,122**	-,105**	,334**	,274**	,263**	,390**	-	-,039	,004
Універсалізм	WVS 2011	,058*	,050*	,060*	,337**	,338**	,308**	,373**	-	,225**	,271**
	ESS 2006	,526**	,506**	,467**	,129**	,204**	-,015	,064**	,275**	-	,579**
	ESS 2012	,590**	,577**	,477**	,298**	,310**	,122**	,139**	,372**	-	,675**
Доброта	WVS 2006	,275**	,441**	,482**	-,122**	,112**	-,004	,047	-,039	-	,334**
	WVS 2011	,311**	,534**	,480**	-,024	,157**	,052*	,074**	,225**	-	,513**
	ESS 2006	,387**	,416**	,419**	,237**	,287**	,090**	,171**	,300**	,579**	-
Доброта	ESS 2012	,524**	,502**	,438**	,320**	,335**	,126**	,148**	,361**	,675**	-
	WVS 2006	,371**	,373**	,394**	-,091**	,184**	-,061*	-,065*	,004	,334**	-
	WVS 2011	,286**	,381**	,357**	,047	,287**	,134**	,102**	,271**	,513**	-